

Inhoudsopgave

Inleiding.....	5
Waarom dit onderwerp	5
De periode uitgelegd	7
Alzheimer	9
Korte uitleg over Alzheimer.....	9
Willem de Kooning (1904 - 1997)	12
William Utermohlen (1933 - 2007)	25
Vincent van Gogh (1853 - 1890)	35
Van Gogh korte introductie	36
Bezieling	39
Chronologisch overzicht	45
Het Verloop.....	49
De glijdende schaal.	71
Bronnenlijst.....	85
Willem de Kooning.....	85
William Utermohlen:.....	86
Van Gogh	86

Inleiding

Waarom dit onderwerp

In mijn onderzoek probeer ik een periode te vangen. Het gaat mij om de periode waarin een individu begint te merken dat zijn dagelijkse bestaan barsten begint te vertonen door een aandoening van psychische aard. Tot het moment dat deze individu niet meer sociaal kan functioneren.

De reden waarom ik ben begonnen met het onderzoeken van deze periode is dat ik zelf dagelijks word overmand door jeuk. Ik moet dan krabben. Ik kan niet anders en ik kan dan niet meer sociaal functioneren. Ik ben dan tijdelijk niet meer in staat om met mijn omgeving te communiceren. De periode hiervoor, vaak een paar uur, soms wat korter, komt langzaam op en neemt mij over. Langzaam keer ik naar binnen. Ik weet het. Het komt elke dag. Het duurt ongeveer 20 minuten.

Onrust.

Een grote onrust maakt zich meester van mijn zijn en ik moet dan krabben. Ik zie deze opkomst van onrust als de periode, maar dan in een dag. Vandaar mijn interesse in deze periode van overgang.

Misschien onderzoek ik het, omdat ik dan meer te weten kan komen over mijn eigen dwangneurose, misschien onderzoek ik het om anderen beter te begrijpen. Misschien is het onderzoek voor mij een bron van inspiratie. Hoe dan ook: die onrust is een wezenlijk onderdeel van mijn dagelijks leven. Ik gebruik het ook als ik schilder.

*de onrust is
een kickstart,
een verbinding
de aanzet tot werk
&
het mooie van het werken
is dat die onrust tijdelijk verdwijnt,
maar dat de verbinding sterker wordt*

Soms is het moment van niet meer sociaal kunnen functioneren niet precies te determineren. Bij een burn-out of een psychose is het moment soms redelijk acuut; iemand verdwijnt in een zwart gat, iemand loopt rond in een parallel universum, of iemand heeft gewoonweg de kracht niet meer om uit bed te komen om iets te gaan doen. Dit kan bij een depressie zo zijn, maar bij dementie en in dit geval Alzheimer, is dit omslagpunt minder helder. Mensen met deze ziekte hebben vaak een netwerk waarbinnen ze nog redelijk tot goed sociaal functioneren voor een behoorlijk lange periode. Totdat ook dat niet meer gaat. Dit kan het moment zijn waarop iemand naar een verpleeghuis moet omdat er thuis onvoldoende middelen aanwezig zijn om een kwalitatief goed leven te bieden.

Mijn omschrijving van sociaal functioneren is:
Iemand kan zijn of haar dagritme behouden, heeft contact met naasten op verschillende emotionele niveaus en is in staat zichzelf te onderhouden.

De algemeen geldende definitie van de sociaal emotionele ontwikkeling is:
Sociaal Emotionele Ontwikkeling is het ontwikkelen van een eigen persoonlijkheid welke overeenkomt met verwachtingen en gedragingen uit de sociaal directe en indirecte omgeving.¹

¹ <http://sociaalemotioneleontwikkeling.net/wat-is-sociaal-emotionele-ontwikkeling/>

De periode uitgelegd

Aan de hand van een tweetal boeken wil ik graag een beeld schetsen van de periode die ik later uitvoeriger zal blootleggen.

Rogi Wieg is een Nederlandse schrijver, dichter, tekenaar, muzikant en schilder. Hij schrijft vanuit zijn eigen gekte en heeft zijn hele leven al last van zware depressies en andere psychische stoornissen. Zijn boeken hebben een hoog autobiografisch gehalte. In het boek "Kameraad Scheermes"² schrijft hij een paar treffende passages die de periode goed typeren.

"Ik waste me niet vaak meer, had geen dwanghandelingen en dwanggedachten, liet mijn baard staan, ruimde de kamer bij mijn zuster, waarin ik woonde, niet meer op, begon druppeltjes urine in mijn broek te laten lopen, sliep nauwelijks en dacht aan zelfmoord. De depressie had de dwangneurose verdrongen, zoals de ene geliefde dat kan doen met de andere. Ik ging vreemd, liet mijn neurose verbijsterd en machteloos aan zijn lot over en viel in een andere, diepere duisternis waarmee niet viel te leven."

Wieg beschrijft de periode ook mooi in het volgende stukje. Hierin wordt een visueel beeld geschetst van de periode.

"Daar vloog het vliegtuig, we zien het niet, maar we zien wel zijn spoor. Het loopt naar beneden, de grond in. En hemel en aarde worden duister."

Het is prachtig en toch tragisch. Bij verschillende aandoeningen kun je verschillende wittewolkensporen zien die uiteindelijk de grond raken. Soms is het een lange sliert aaneengesloten wit. Soms hapert het. Soms begint het bijna onzichtbaar en komen plotseling grote witte vlokken tevoorschijn. Als rooksignalen van indianen. Een boodschap die wel of niet wordt opgepikt door de omgeving. Maar stevast eindigend met een permanent of tijdelijk neergestort slachtoffer. Zijn of haar spoor nog zichtbaar. Nawasemend in de *slipstream* van een verleden.

² Wieg, R. 'Kameraad Scheermes' 2003, Uitgeverij De Arbeiderspers

Ook de hoofdpersoon Maarten Klein in het boek *Hersenschimmen* van J. Bernlef³ wordt zich gewaar van veranderingen in hoe hij de wereld ervaart. Hij begint te dementeren en het boek neemt ons mee in de afname van zijn verstandelijke vermogens. Hij verliest steeds meer de grip op zijn bestaan en de werkelijkheid.

"Ieder jaar gebeurt er wel wat in je lichaam. De veerkracht verdwijnt uit je voeten. De trap op en af en je moet even hijgend gaan zitten. Je ogen tranen als je te lang naar één punt kijkt. De boodschappentas verhuist steeds sneller van je ene naar je andere hand en je ontmoet steeds minder blikken in de supermarkt. Maar dit is anders. Meer een algeheel gevoel van onrust dan een bepaald symptoom. Maar nee, het zou onzin zijn om te denken dat er echt iets mis is. 'Ik spoor nog prima!'"

De periode gaat gepaard met onrust en angst. Dat is bij de kunstenaars die ik bespreek in dit onderzoek niet anders.

"Ik poets mijn tanden en zoek ondertussen naar woorden, een formulering voor wat ik voel. Alsof er iemand in mij zit die zich een ander huis herinnert, waarvan de indeling soms dwars door die van dit huis heen loopt. Kamers horen absolute zekerheden te zijn. De manier waarop zij in elkaar overlopen hoort eens en voor altijd vast te liggen. Een deur moet vanzelfsprekend geopend kunnen worden. Niet in angst en onzekerheid omdat je geen idee hebt wat je erachter zult vinden."

³ Bernlef, J. *'Hersenschimmen'* 1985, Em. Querido's Uitgeverij B.V.

Alzheimer

Korte uitleg over Alzheimer

Alzheimer is de variant van dementie die het meest voorkomt. Alzheimer komt ook voor in het verhaal over de kunstenaars die ik bespreek. Bij Alzheimer raakt de verwerking van informatie zo verstoord dat de verstandelijke vermogens achteruit gaan. Er zijn verschillende oorzaken *mogelijk* debet aan het ontstaan van Alzheimer, zoals bijvoorbeeld een ongezonde leefstijl, depressie en erfelijke factoren.

Het verloop van de ziekte maakt dat de patiënt langzaam maar zeker de grip op het dagelijks functioneren verliest en uiteindelijk terug evolueert naar een vorm waarin bijna niets meer kan worden waargenomen. Op een gegeven moment heeft de patiënt 24 uur per dag zorg nodig. Aan het eind van het ziekteproces is er bijna geen contact meer mogelijk met de buitenwereld.

Het is lastig om precies te bepalen in welke fase iemand zit omdat de verschillende stadia in elkaar overlopen. Er worden drie fasen doorlopen: de vroege fase, de middenfase en laatste fase. De periode die ik onderzoek ligt vooral gevangen in de vroege fase met een overlap naar de middenfase. Deze fasen gaan vaak ook gepaard met angstaanvallen en depressie.

Enkele kenmerken van de vroege fase zijn:

dingen in een gesprek vaker achter elkaar vertellen • nieuwe informatie trager verwerken • een verhaal beginnen, maar niet meer weten waar het eindigt • minder vloeiend spreken • verward zijn • interesseverlies in de omgeving

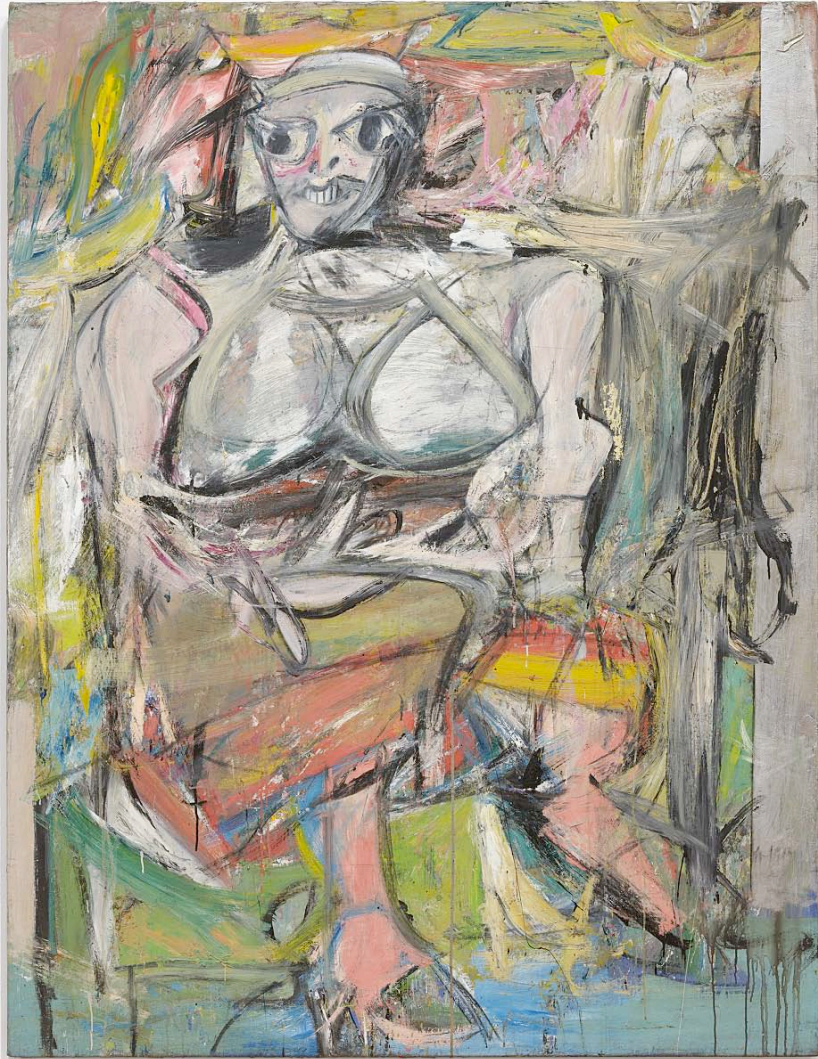
En van de middenfase:

weglopen, de weg kwijt raken • verstoorde slaap en waakritmen • zichzelf en anderen in gevaar brengen door bijvoorbeeld het gas aan te laten staan • start van decorumverlies • sociale remmingen vervagen • problemen met realistische waarneming • mogelijk hallucinaties

In de late en laatste fase is iemand sociaal nog niet volledig uitgeschakeld, maar zijn de perioden dat er nog contact kan worden gemaakt schaars. De patiënt schreeuwt soms, heeft moeite met kauwen en slikken, verslikt zich soms, wordt incontinent en de patiënt voelt zich vaak verdrietig.

Op het laatst kan iemand zich nog nauwelijks uiten en echt iemand herkennen doen ze niet meer. Al reageren ze nog wel op genegenheid en kan het aaien van een huisdier een rustig effect op iemand hebben. Omdat Alzheimer een vast patroon volgt in zijn ontwikkeling, is wat iemand het laatst geleerd heeft, de vaardigheid die het eerst verloren gaat. Dus wat iemand al heel vroeg in zijn of haar ontwikkeling is bijgebracht zal nog heel lang blijven bestaan. Het gaat hier bijvoorbeeld om het kunnen genieten van muziek en zang, maar ook om aanraking en liefdevolle warmte.

Willem de Kooning (1904 - 1997)

Willem de Kooning 'Woman1' (1952) 147 x 192 cm. The Willem de Kooning Foundation / Artists Rights Society (ARS), New York

Eind jaren zeventig werden de eerste symptomen zichtbaar die duiden op Alzheimer. Het geheugen van De Kooning ging achteruit, hij kreeg minder mentale vermogens. Hij had soms moeite met het herkennen van mensen die hij niet vaak zag. Als hij een verhaal vertelde dat zich jaren daarvoor had afgespeeld kon hij dit heel geconcentreerd doen, maar een paar minuten later kon hij er weer over beginnen. Zo kwam het eens voor dat hij iemand tijdens een etentje om de vijf minuten vroeg hoe het nou met haar werk was. Dit zijn duidelijk signalen die met de eerste fase van Alzheimer te maken hebben.

De Kooning was zwaar aan de drank en verloor in juli 1978 binnen twee dagen twee trouwe vrienden. Uit onderzoek blijkt dat alcohol een slechte invloed heeft op de hersenen en dat mensen met aanleg voor depressies meer kans hebben op een vorm van dementie. Daarnaast is er ook nog de Korsakov-variant⁴ van een hersenaandoening, maar daar wordt bij De Kooning niet vanuit gegaan.

De Kooning was aangesloten bij de Anonieme Alcoholisten. Elaine, zijn vroegere levenspartner, was sinds kort weer in zijn leven. Ze trouwden in 1943 en scheidden nooit, maar hebben een periode van twintig jaar doorgemaakt waarin ze niet samen waren. Eind jaren zeventig krijgt hun samenzijn weer zin.

De Kooning heeft iemand nodig die hij kan vertrouwen en hem kan ondersteunen bij het onder controle houden van zijn drankgebruik. Elaine kan zich belangrijk maken op verschillende fronten. Ze is de motor die rondom De Kooning ervoor zorgt dat zijn atelierassistenten worden vervangen. Ze zorgt voor een werkritme en helpt hem van de drank af te komen. Ook zorgt ze voor het filter naar de buitenwereld. Omdat De Kooning steeds minder in staat is om nog in openbare gelegenheden acte de présence te geven, neemt Elaine vaak voor hem waar. Ze zorgt ervoor dat er een bepaald beeld van De Kooning naar de buitenwereld wordt gecommuniceerd. Elaine was een groot deel van zijn netwerk en zorgde voor De Kooning waardoor zijn ziekte lang binnen de muren van zijn atelier is gebleven.

⁴ Korsakov is een blijvende geheugenstoornis die voornamelijk veroorzaakt wordt door langdurig overmatig alcoholgebruik in combinatie met vitamine B1-tekort. Bron: Wikipedia.

Eind jaren zeventig probeerde Elaine De Kooning van de drank af te helpen. Ze gaf hem bijvoorbeeld het middel Antabuse⁵. Het was een zinloze poging, want ze stopte dit in zijn ontbijt en gezonde drankjes. De Kooning dronk zo snel en hij begon zo vroeg met de alcohol, dat tegen de tijd dat hij een halve liter whiskey op had, de Antabuse pas begon te werken. Dit had als gevolg dat hij vaak *out* ging en moest worden opgenomen in het ziekenhuis⁶.

Deze informatie haal ik uit het boek “De Kooning een Amerikaanse meester”⁷. Hier wordt gedetailleerd uiteengezet wat er in deze periode allemaal gebeurde. Het gaat mij hier niet om het herschrijven van de biografie van De Kooning, maar om de periode waarin Alzheimer de kop opsteekt en wat dit doet met De Kooning en met zijn werk. Omdat zwaar alcoholmisbruik ook effect heeft op het ontwikkelen van Alzheimer, net als depressies (waar De Kooning gedurende zijn leven ook mee te kampen had) en omdat dit de periode is waarin de mensen rondom De Kooning voor het eerst de symptomen signaleren, lijkt het mij belangrijk dit ook te vermelden.

Begin 1979 kwam een jonge kunstenaar genaamd Tom Ferrera in het leven van Elaine en De Kooning. Hij was op aanraden van de broer van Elaine gekomen om De Kooning te ondersteunen bij zijn dagelijkse leven en om een oogje in het zeil te houden met betrekking tot zijn drankgebruik. De Kooning was eerder bevriend met zijn assistent Dane Dixon die in de loop er jaren meer en meer zijn drinkmaat was geworden in plaats van iemand die hem in zijn atelier hielp bij het opspannen van doeken, het klaarzetten van verf en het bereiden van maaltijden.

Ik vermeld de komst van Ferrera, omdat hierin een veranderende behoefte schuilt. Een overgang van “wilde” kunstenaar naar ouder wordende man. De Kooning was al 75 jaar en had meer ondersteuning nodig in zijn dagelijks leven. Dit hoeft niet per sé iets te maken te hebben met de ziekte van Alzheimer, maar is meer een logisch gevolg van de veranderende omstandigheden.

⁵ Antabuse: een middel dat iemand die alcohol drinkt ziek maakt. Dit is om de verslaafde een negatieve ervaring te laten koppelen aan alcohol om zo de verslaving te stoppen. Dit middel werkt echter alleen als de verslaafde weet dat hij of zij dit krijgt.

⁶ Bijwerkingen van het middel zijn ondermeer: duizeligheid, slaperigheid en psychosen. Het veroorzaakt al een onprettige lichamelijke reactie bij kleine hoeveelheden. Laat staan een halve fles whiskey.

⁷ M. Stevens, A. Swan *‘De Kooning, een Amerikaanse meester’* (2006) Nw A'dam uitgevers.

De Kooning was eind 1979 gestopt met drinken, maar ook met schilderen. Hij schilderde in de voorafgaande jaren *urban landscapes*, maar deze gingen hem naar eigen zeggen zo makkelijk af dat hij vond dat het tijd was om ermee te stoppen. Wat volgde was een periode van overgang. Misschien kwam dit omdat hij onbewust voelde dat er iets in hem aan het veranderen was. Misschien was het het ouder worden en de eindigheid van het leven. De mogelijke naderende dood.

Melancholie, angstig en verwardheid: deze symptomen worden aan een depressieve periode toegeschreven. De periode waar De Kooning toen in zat. Maar het kan ook zijn dat hij deze klachten ontwikkelde omdat hij zich er terdege van bewust was dat hij aan het veranderen was.

Naast het drankmisbruik en de depressieve periodes in het verleden is het dus mogelijk dat dit het begin van Alzheimer betekende. Misschien ook aangewakkerd door het niet meer verder willen werken aan de “urban landscapes” en het aanvoelen van de nieuwe periode, de onzekerheid en de lege witte doeken. Het lijkt mij een logisch gevolg van de transformatie die hij doormaakte toen hij besloot te veranderen van werk. Hij was dezelfde niet meer. Begin 1980 stopte De Kooning met drinken.

In het voorjaar van 1981 begon De Kooning weer met schilderen. Het is waarschijnlijk dat hij al een tijdje aan het broeden was op nieuw werk, maar dat er nog geen zogenoemde “vonk” was geweest die hem aanspoorde te beginnen. Het is goed mogelijk dat deze “vonk” kwam na bezoek aan een expositie van zijn oude vriend Gorky⁸. Daarnaast dacht hij vaak aan de late werken van Matisse⁹, die opgeruimd en lichtvoetig zijn, iets dat De Kooning ook graag in zijn werk zou willen introduceren. Misschien was het nu tijd om te doen wat hij altijd al deed: schilderen!

⁸ Arshile Gorky 1904-1944, was een Armeens-Amerikaanse kunstenaar die betrokken was bij het ontstaan van het abstract expressionisme in de jaren 40 van de 20ste eeuw. Hij was een goede vriend van De Kooning en ze deelden een atelier in New York. Gorky pleegde zelfmoord in 1948.

⁹ Henri Matisse 1869-1954, was een Franse kunstschilder.

Nu De Kooning weer was begonnen, werkte hij niet meer met dikke verflagen, drukke structuren en complexe vervormingen, maar greep hij terug op zijn tekenhand van de jaren 30 en 40. Zijn basis ligt bij het tekenen. Hij was reclametekenaar toen hij net in New York kwam en is van daaruit verder gegaan met schilderen.

Samen met Pollock¹⁰ was hij een van de grondleggers van het abstract expressionisme. Maar nu keerde hij terug naar rust en maakte hij vormen met lijnen. Het waren oplichtende werken. Ze waren vol van wit en zachte vlakken geel, rood en blauw. Iemand zei dat het leek alsof je was gestorven en naar de hemel ging. Dit was precies het effect dat De Kooning wilde bereiken.

Ik weet niet precies waarom hij tot lichter werk kwam, maar het kan zijn dat hij minder goed in staat was complexere werken te maken. Dat hij de gelaagdheid die hij voorheen in zijn werk vlocht niet meer kon overzien met zijn brein waarvan het kortetermijngeheugen steeds verder afnam. Of was zijn hoofd toe aan meer rust en ruimte nu het daarbinnen steeds benauwder werd?

Het is alsof de kunstenaar zich heeft neergelegd bij het feit dat hij aan het veranderen is en dat het eind van het leven nadert. Hij ervaart dit niet als zwaar, maar hij leeft ermee en ziet het onder ogen. Hij had het vaak over eenvoudig en rechtstreekse schilderijen waarvan het lijkt alsof ze op het doek zijn “geblazen”. Licht en zacht.

*alsof lijnen dansen over het wit,
linten kleur
geen dikke pasteuze verfpartijen
maar de snelheid van een gedachte
die als het ware
vastligt op het grote doek
maar toch probeert weg te glijden...*

¹⁰ Jackson Pollock 1912-1956, samen met De Kooning grondlegger van het abstract expressionisme. Vooral bekend van zijn 'druip' schilderijen.

Hij greep terug naar technieken die hij hanteerde in zijn periode als reclametekenaar. Zo kopieerde hij met houtskool en calqueerpapier delen van een voorgaand schilderij opdat dit kon dienen als start voor een nieuw werk. Net voltooide doeken waren de inspiratie voor de volgende.

Al zijn nieuwe werk ademde een heldere en zwevende sfeer uit. Hij lijkt hier, in mijn optiek, uit een andere emotie te putten dan zijn eerdere werk dat vol van kracht en jongensachtig bravoure is. Alsof hij het aardse lijkt te ontstijgen. Er komt een soort ijelheid in, die zijn oude werk nooit heeft gehad. Omdat daar nog de agressie in zat die ook de diepe depressies en het drankgebruik in de hand lijken te werken.

Elaine zorgde er ondertussen voor dat zijn leven comfortabel en overzichtelijk was. Er waren assistenten die ervoor zorgden dat zijn verftubes klaarlagen, zijn eten op gezette tijden werd geserveerd en dat er mensen langskwamen met wie hij kon praten over de schilderijen.

In het begin van de jaren tachtig was De Kooning nog in staat om zelf zijn doeken te verplaatsen en had hij een werkritme. Hij was krachtig en daadkrachtig. Zijn lichaam kon het nog aan om fysiek werk te doen en zijn hoofd dulde geen inmenging van buiten bij het maken van schilderijen. In deze periode was De Kooning vaak 's nachts op. Hij ijsbeerde door de kamer en is eens bijtend op zijn vuist met tranen op de wangen aangetroffen door een assistent. Soms had hij 's nacht last van wanhoop en angstgevoelens die hem overmanden. Dit is bekend van Alzheimer. De Kooning lijkt bij vlagen goed te beseffen dat zijn leven drastisch aan het veranderen is en dat hij er geen grip meer op heeft.

*ik denk dat hij tijdens het schilderen geen notie had
van wat er in hem zo aan het veranderen was
dat hij de rust ervoer die het creëren hem al zoveel jaar had gegeven
is schilderen een drang naar escapisme?
is het een automatisme geworden?
een manier om te overleven?
een manier om te voelen dat je leeft?
wat was het doel voor De Kooning om te schilderen?
was het op een bepaalde manier therapeutisch geworden?
of meer een dagbesteding, een manier om de dag nuttig door te brengen?
of was het schilderen, omdat hij dat altijd al deed
en er geen alternatief is dan dat te doen?*

*misschien was het een mix en dient het zoveel doelen tegelijkertijd
als ik het naast mijn eigen onrust leg, kan ik me er goed in vinden
ik denk dat het maken van werk voor De Kooning
ook als iets heiligs kan worden gezien
het ervaren van grote concentratie en het spelen met vorm en kleur
je hoofd en gevoelens breken over dat wat je hebt gedaan
en dat wat er nu van je gevraagd wordt
wat vraagt het werk?*

*waar moet ik nu mee beginnen?
en dan steeds deze staat opzoeken
van creatieve tijdloosheid
maakt dat het op een ritueel gaat lijken
iets waar ik mijzelf zo in kwijt kan
en zo in kan verliezen dat
niet schilderen een leeg gevoel geeft*

*misschien zijn we wel op zoek naar een manier om compleet te voelen...
bijna meditatief...*

In deze periode had De Kooning goede dagen waarop hij hard kon werken. Vaak van 's morgens vroeg tot het einde van de middag. Maar langzamerhand kreeg hij minder interesse in de wereld om hem heen. Zijn assistenten zorgden ervoor dat hij met mensen van buiten contact had. Elaine nodigde mensen uit op het atelier. Of hield een feestje, waarbij De Kooning zelf steeds vaker de rust opzocht van zijn atelier. Hij ging dan voor zijn recente werk zitten om te kijken waar het heen moest. Dit is een symptoom van de ziekte; jezelf afzonderen.

Het was in deze periode dat hij vaker gemotiveerd moest worden om aan het werk te gaan. Meestal werd het vuur weer aangewakkerd door met hem over zijn schilderijen te praten. Dit moet bij hem een oude emotie en herinnering hebben opgeroepen. Misschien had hij dit nodig, omdat hij steeds vaker in een leegte terechtkwam die hij niet kende en voelde dat hij dingen miste die hij voorheen wel had opgevangen. In gesprekken of gedurende de dag met de mensen om hem heen, pratend over iets dat in het nieuws was die dag. Hij verloor steeds een beetje van wie hij was, van zijn persoonlijkheid, kracht en drijfveren.

Waarom zou je nog beginnen aan iets waarvan je niet eens weet waarom je het doet? Het kan zijn dat de motivatie om werk te maken voor een mooie expositie of, domweg, om geld te verdienen langzaam verder weg kwam te staan van zijn nieuwe realiteit.

Elaine was degene die ervoor zorgde dat er lange tijd een ruis bleef bestaan tussen hoe het echt met De Kooning ging en de wereld buiten zijn atelier. Dit had verschillende redenen. Ze waren beiden afhankelijk van het geld dat De Koonings schilderijen opbrachten en wat zou het voor de prijs van zijn schilderijen betekenen als men erachter zou komen dat hij niet helemaal goed meer was in zijn hoofd? Of dat hij niet meer in staat zou zijn om te werken?

Elaine was heel goed in de schijn ophouden; De Kooning had last van een slechter wordend gehoor, het was de natuurlijke verstrooidheid van het genie dat ervoor zorgde dat hij minder goed met de buitenwereld communiceerde. Maar op een gegeven moment zou het toch lastig worden om zijn vreemde sociale gedrag te verklaren. Zo herhaalde hij steeds vaker wat hij zei en liet hij lange pauzes vallen als hij met iemand in gesprek was.

Als hij met iemand praatte kon het gebeuren dat zijn geheugen een sprongetje maakte en hij heden en verleden zo door elkaar vlocht dat het leek alsof hij nog reclametekenaar was, levend in de jaren 30 van de vorige eeuw. Dit schiep veel verwarring bij de mensen die niet wisten dat hij Alzheimer onder de leden had. Elaine had er baat bij dat De Kooning nog “kredietwaardig” was, want al zijn oude werken waren al verkocht en zijn nieuwe werken moesten voor de nodige centen zorgen om zo in hun levensonderhoud te voorzien.

Wanneer bereikt De Kooning het punt dat hij niet meer sociaal kan functioneren? Moet dat moment gekoppeld worden aan het moment waarop hij zelf niet meer in staat is zijn schilderijen op te zetten, want in de jaren 1986 -1987 was het zo dat De Kooning dit niet meer kon. Hij was daartoe fysiek niet meer in staat en had hij geen overzicht meer.

Zijn zicht was slecht en De Kooning gebruikte vaak nog maar een klein deel van het grote doek. Alsof hij niet doorhad dat er nog meer werkveld was. Dit was een verandering in De Koonings manier van werk waardoor zijn assistenten zijn doek soms verplaatsten of ze draaiden het gewoon om, opdat De Kooning verder kon werken.

Omdat er voor hem een atmosfeer was gecreëerd waarbinnen hij zijn dagelijkse routine nog jarenlang kon volhouden, was het voor hem mogelijk om door te blijven werken. Omdat zijn wereld klein werd gehouden door Elaine, die er voor zorgde dat oude vrienden niet meer langskwamen, werd het niet helemaal duidelijk wat er precies met De Kooning gaande was.

In 1985, het jaar dat De Kooning werd onderscheiden met de National Medal of Arts, de hoogste kunstonderscheiding in de Verenigde Staten, krijgt De Kooning een assistent die hem dag en nacht vergezelt. In deze periode heeft zijn kortetermijngeheugen hem volledig verlaten en krijgt hij last van hallucinaties. Zijn lichaam wordt ouder en zijn werkoveralls hangen om zijn kromgetrokken lichaam.

De Kooning heeft soms heldere periodes waarin hij bijvoorbeeld met iemand een intens gesprek kan voeren met een duidelijke rode draad. Ook kon hij, als het ging over schilderen, soms nog een half uur praten over hetzelfde onderwerp zonder in al te veel herhalingen te vallen. Maar deze momenten werden steeds spaarzamer.

Kan ik hier een link leggen met de periode die ik zoek, is dit het omslagmoment?

Hij werd rustig van het doen van klussen die hij al heel vaak had gedaan, zoals schoonmaken van zijn kwasten en het schrobben van het keukenblad. Zijn karakter veranderde; hij werd zachter, liever.

Er was een moment in 1985 waarin De Kooning aan Emilie Kilgore (een van zijn geliefden) verklaarde te willen stoppen met schilderen. Dit statement was echter ingekapseld in een zin die hij zou kunnen hebben gezegd in de jaren dertig, toen hij flats inrichtte. “Ze vonden mijn werk niet mooi. Ze moeten me niet meer. Ik heb niets gezegd, maar ik was toch al van plan om te stoppen. Ik heb ze niet nodig. Ik kan nog alle jobs krijgen.” In hetzelfde gesprek wees hij naar zijn recente werk en zei: “Nou ja, die man vond ze niet mooi, het klikte niet, het is een stijl. Hij wil ze zoals hij ze wil hebben.” Heden en verleden lopen door elkaar heen.

Het leek alsof hij besepte dat zijn einde naderde, want hij schilderde als een malle. In 1985 maakte hij 63 schilderijen. Dit is een contradictie: eerst zeggen dat je wil stoppen met schilderen, maar er dan vervolgens nog tientallen uit persen. Misschien kwam zijn verhoogde werktempo omdat hij directer werkte. Geen dik opgezette lagen meer, hij krapte verf eraf, smeerde het uit en verder “boetseerde” hij tot het naar zijn zin was.

Misschien zou hij als hij nog bij de pinken was, deze werken hebben gezien als schetsen, als voorwerk. Grote tekeningen die hadden moeten dienen voor een meer gelaagd, groter doek. Maar omdat hij daartoe niet meer in staat was, kwam hij niet verder dan schetsen.

Omdat zijn assistenten bang waren dat De Kooning zich alleen nog maar zou richten tot rood, blauw en geel, mengden ze voor hem de kleuren. Ze zorgden voor kleine nuances in het rood en blauw opdat het niet steeds dezelfde kleuren ware. Per schilderij mengden ze elke keer iets mee, waardoor er een verloop begon te ontstaan. Dit was iets wat De Kooning zeker zou hebben gemerkt als hij nog bij de tijd was geweest. Een paar jaar eerder had Elaine hiertoe ook al poging ondernomen, maar faalde omdat ze tegen de sterke wil en visie van De Kooning aanliep.

Op een gegeven moment konden oude schilderijen De Kooning niet meer inspireren tot het maken van nieuw werk. Samen met zijn assistenden zocht hij tekeningen uit om te projecteren op het witte doek. In deze periode trok hij nog zelf de projectie over (maar dit werk liet hij later over aan zijn assistenten.) Als hij klaar was met de houtskooltekening vulden zijn assistenten het werk met witte verf en fixeerden de houtskoollijnen, opdat het tijdens het schilderen niet kon worden uitgewist.

Ik vraag me af wanneer het nog om een “echte” De Kooning gaat. Ik bedoel, zijn assistenten deden zo veel voor hem. In mijn ogen nemen ze het creatieve proces weg. Ik vind dat, omdat ze het starten van een nieuw werk uit De Koonings handen namen. Zij bepaalden waar De Kooning mee begon. Voor mij is dit de grens.

Deze manier van werken bij de late werken van De Kooning is iets anders dan bij de assistenten van Rembrandt¹¹; Rembrandt leidde zelf mensen op in zijn atelier en kreeg assistentie bij het opzetten van een doek. De achtergrond en delen van de voorgrond komen van de hand van de assistenten, maar onder *toeziend* oog van de grootmeester. Bij Rembrandt is het een bewuste keuze; hij stuurt de assistenten aan, leert ze hoe en wat en maakt zelf het werk af. Het kwam voor dat hij werk van zijn leerlingen signeerde¹². Bij De Kooning, was deze *bewuste* keuze, denk ik, afwezig. En zorgden zijn assistenten ervoor dat De Kooning aan het werk

¹¹ Rembrandt van Rijn, 1607-1669, was een grootmeester in de Nederlandse schilderkunst in de 17de eeuw.

¹² <http://www.beleven.org/verhalen/rembrandt/> is een website met een beknopte levensgeschiedenis van Rembrandt.

kon blijven. Om erachter te komen of De Kooning klaar was met een werk letten de assistenten op verschillende signalen. De Kooning was niet meer in staat het verbaal over te brengen. De assistenten letten op handgebaren, of hoe lang hij niet aan het doek had gewerkt, zijn lichaamstaal en handgeklap.

Het gebeurde steeds vaker dat De Kooning vast kwam te zitten op een bepaald stuk in het werk, hij herhaalde dan specifieke bewegingen. Maar hij strandde steeds omdat zijn gedachten haperden.

Gelukkig is het zo dat mensen met verbeeldingskracht, creatievelingen en kunstenaars nog lang gebruik kunnen maken van hun creatieve vermogens, waardoor er in goede momenten nog serieus gewerkt kan worden¹³. Al vraag ik me af of dit bij De Kooning in de loop van de jaren tussen 1987 tot 1990 het geval is geweest. Het lijkt alsof het meer en meer louter invulling van zijn dagen werd. Een soort van zinvolle dagbesteding om zo de ziekte nog enigszins het hoofd te bieden.

Vanaf 1986 lijkt De Kooning bijna niet meer in staat te variëren in penseeldikte en de vaart waarop iets op het doek kan worden gezet. Hij maakt geen gebruik meer van de lijnen op het doek, maar begint met het opvullen van de ruimte tussen de lijnen. Het duurt vier jaar voordat hij volledig stopt met schilderen.

*hij zette zijn werken niet meer op
de lijnen werden er door assistenten opgezet
de kleuren werden voor hem gemengd
hij gebruikte niet meer het hele doek
hij bezielde niet meer de lijnvoering
en begon met het opvullen van vlakken
uit zijn gebaren en lichaamstaal kon niet meer
vastgesteld worden of het werk af was...
sociaal gezien was er weinig tot
geen contact meer met De Kooning
zijn gesprekjes gingen over vroeger*

¹³ Swaab zegt in zijn boek 'Wij zijn ons brein' het volgende "Als laatst wordt het achterste deel van de hersenschors, waarmee we zien (de visuele cortex), aangetast. Sommige dementerende kunstschilders met de ziekte van Alzheimer hielden opvallend intacte creatieve artistieke vaardigheden. Zo kon een schilder nog uitstekende portretten maken maar geen adequate prijs meer vragen, laat staan erover onderhandelen. De kunstschilders maakten voor hun vak tot het laatst moment gebruik van het achterste deel van de hersenschors.

*hij zwom tussen nu en vroeger
hij raakte nergens nog de wal
hij verdween langzaam in het niets
zijn kromtrekkende lichaam
en handelde uit een soort instinct
wanneer hij voor zijn ezel werd neergezet
met verf, kwasten en paletmes*

*hij stierf in 1997
Elaine was in 1989 al overleden
hij was niet bij de begrafenis
omdat werd ingeschat
dat hij deze ceremonie
niet meer kon begrijpen*

Willem de Kooning 'The cats meow' (1987) 223 x 195 cm collection J. Johns.

William Utermohlen (1933 - 2007)

William Utermohlen 'An Eye for an Eye for all Eternity (TheSchizomatics)' (1966), Canto XXVIII olie op doek 152,5 x 120 cm In bezit van GV Art London

*Patricia zegt
dat haar man feitelijk
stierf in 2007
maar dat ze denkt
dat hij innerlijk
het leven liet in 2000
toen hij niet meer
in staat was
te tekenen*

William Utermohlen werd geboren in Philadelphia in 1933. Hij doorliep de Pennsylvania Academy of Fine Arts en studeerde af in 1957. Hij vervolgde zijn studie aan de Ruskin Kunstacademie (onderdeel van University of Oxford). Vervolgens vestigde hij zich in het Verenigd Koninkrijk in 1962 en trouwde hij met kunsthistorica Patricia Utermohlen.

Gedurende de periode dat Utermohlen tot bloei kwam was het abstract expressionisme aan het uitdrogen en kwamen de popart, minimal art en land-art op. Door zijn hele carrière heen maakt hij tekeningen gebaseerd op het menselijk lichaam, stilleven en (zelf)portretten. Naast deze vaste thema's maakt hij ook zes periodes door, waaronder 'De Mythologische' (1962-1966) en 'The Cantos', geïnspireerd op de 'Hel van Dante' (1965-1966)¹⁴. Hij is altijd een beetje een buitenbeentje geweest, omdat zijn werk niet in lijn liep met wat er die dagen gemaakt werd.

Begin jaren negentig begint Utermohlen met een nieuwe serie: 'The Conversation Pieces'. Terugkijkend is dit de periode waarin er voor het eerst veranderingen zijn te ontwaren in zijn werk. Hij maakt grote werken die gebaseerd zijn op momenten waarop hij en zijn naasten aanwezig zijn. Vaak gesitueerd om een tafel of op de bank. Samen pratend. Sociaal samen zijn, warmte. Zijn huis was het middelpunt. Hij werkt met vervreemdende perspectieven en met de binnenwereld van het huis en de buitenwereld. Zo schildert hij in een werk binnenshuis warm en gezellig en de buitenwereld zwart/wit; koud en sneeuw met een vreemd perspectief.

¹⁴ Bron is de website van William Utermohlen.
http://www.williamutermohlen.org/index.php?option=com_content&view=article&id=58&Itemid=101

Het is alsof het beeld in elkaar gedraaid is en later weer ontvouwen. Het werk is nog uiterst complex en zijn techniek is volledig intact. Hieruit blijkt dat zijn hoofd hier nog toe in staat was.

"Toch lijkt het alsof hij in deze werken", vertelt Patricia Utermohlen in een interview¹⁵, " afscheid aan het nemen is van zijn naasten. Hij schildert zichzelf afwezig, in gedachten, afzijdig van de conversatie. Met een kat op schoot." Ze ziet er tevens iets symbolisch in, want in een paar werken komt een openstaande deur terug. Dat wat zich achter de deur bevindt is zwart. Ze verbindt hier het vertrek van Utermohlen aan. Alsof hij langzaam uit zijn werk sluipt. Hij geeft zichzelf een vluchtweg of hij sijpelt langzaam weg in het ongewisse.

In 1995 krijgt Utermohlen te horen dat hij vrijwel zeker de ziekte van Alzheimer heeft. Hij is dan 61 jaar oud. Hij heeft de vier jaar hieraan voorafgaand steeds vaker problemen met de praktische kant van het leven. Zoals bijvoorbeeld het knopen van zijn das, hij heeft moeite met het doen van de financiële zaken, hij heeft last van geheugensprongen en zijn handschrift gaat achteruit.

Utermohlen heeft vanaf het moment dat hem verteld werd dat hij de ziekte van Alzheimer heeft, totdat hij niet meer kon werken, getracht de ziekte voor zichzelf letterlijk in kaart te brengen. Dit heeft geresulteerd in een zeer boeiende rondreizende expositie. Veel van de portretten zijn ontstaan vanuit sessies met o.a. medisch arts Martin Rossor¹⁶. Hij heeft in een periode van vijf jaar (1996 tot 2001) samen met Utermohlen verschillende tests gedaan waarin de effecten van de ziekte van Alzheimer steeds duidelijker werden.

Dit onderzoek van Utermohlen is interessant voor mijn onderzoek, omdat dit precies de periode bloot legt die ik zoek. Hoe tragisch het ook is, hieruit komt helder naar voren hoe de ziekte zichzelf een weg baant door de hersenen en zo stukje bij beetje de vaardigheden en kenmerken van iemands persoonlijkheid wegneemt.

¹⁵ Interview met Patricia Utermohlen voor Urban Times. n.a.v. een serie exposities met als 'Trauma' als thema.

¹⁶ Professor Martin Rossor, klinisch neuroloog, werkt in het National Hospital in Londen, afdeling dementie.

De tests geven, mijns inziens, een betrouwbaar beeld van het ziekteverloop, omdat ze erkennen dat het creatieve proces en een stijlverandering van een kunstenaar iets is dat geen relatie behoeft te hebben met hoe het met iemand zijn verstandelijke vermogens is gesteld. Dit kan verschillende oorzaken hebben. Vaak zijn het onderliggende processen die langzaam postvatten in een oeuvre. Ze hebben te maken met verschillende facetten van iemands “zijn”. Daarom zijn de testen gedaan op punten die enigszins exact te meten zijn. Zo testten ze bijvoorbeeld Utermohlens handschrift op verschillende momenten. En ze vragen hem onderwerpen te tekenen die hij altijd heeft getekend, zoals bijvoorbeeld delen van het menselijk lichaam of het menselijk lichaam in verschillende houdingen. Hieruit kwam naar voren dat Utermohlen op een gegeven moment niet meer in staat was de ledematen op de juiste plekken te plaatsen. Naast deze tests deden ze ook de algemeen geldende onderzoeken als er bij iemand mogelijk sprake is van de ziekte van Alzheimer.

Uit Utermohlens eigen woorden blijkt dat hij wel het gevoel heeft dat er iets niet klopt, maar dat hij niet precies kan duiden waar het hem in zit. Het is voor hem onmogelijk om het zo te veranderen dat het wel weer een kloppend beeld oplevert. Zijn hersens zijn niet meer in staat de complexiteit van ruimte en perspectief om te vormen tot juiste weergave in een 2D-werk.

Het eerste werk dat Utermohlen maakte vlak nadat hij te horen had gekregen dat hij de ziekte van Alzheimer had, was “Blue Skies”(zie afbeelding 3c).

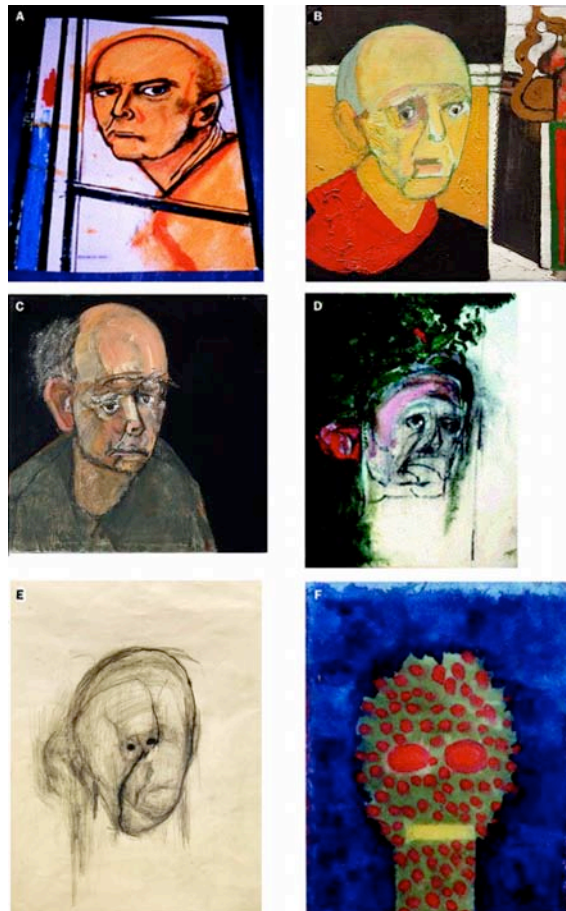
Dit is Utermohlens laatste grote schilderij. Hij zit er verloren bij en houdt zich vast aan de tafel. Hij zit aan zijn schilderstafel, maar zijn materialen ontbreken. Ik zie verstilde wanhoop in zijn krampachtige houding. Het doek is voor Utermohlens doen zeer leeg gelaten. Misschien is hij leeggelopen. Het gaat echt om het moment. Het moment dat zijn leven op zijn grondvesten schudt. Tijdens een bezoek aan een museum stond Utermohlen voor het portret van de schreeuwende paus van Francis Bacon¹⁷. Hij stond daar vrij lang. Later zei hij hierover dat dit werk erg overeenkwam met hoe hij zich voelde.

¹⁷ Francis Bacon 1909-1992 Engels kunstschilder, heeft een serie portretten gemaakt van een schreeuwende paus. Gebaseerd op een werk van een andere grote kunstschilder Velázquez 1599-1660.

De portretten op afbeelding 2 en 3 zijn afkomstig uit het onderzoek dat ik hierboven heb genoemd. Hierin wordt duidelijk dat Utermohlen steeds minder grip heeft op de middelen die hij zichzelf door de jaren heen zo eigen heeft gemaakt. Het construeren van een gezicht wordt steeds lastiger. De uitdrukking van zijn ogen verandert van zelfverzekerd en licht stoïcijns naar angstig, verdwaasd en boos.

In 1999 wordt het voor Utermohlen onmogelijk om nog te schilderen (zie afb. d.) Dit zelfportret heeft veel verschillende versies gehad. Patricia Utermohlen vertelt dat Utermohlen er lang aan heeft gewerkt en dat er betere stadia tussen zaten. Als bewijs van zijn aftakeling vind ik het een buitengewoon schrijnend werk. Wetende dat hij dit niet als werk had willen maken, maar tot veel beter in staat was. Hij heeft hier met verf zitten smeren. Waarschijnlijk in de hoop het nog goed te kunnen krijgen. Maar hij verliest de controle over de materie. Grovere penseelstreken en minder, tot geen subtiele overgangen meer in kleurnuances. Het steeds weer uitvegen en wegschrappen van de verf. En op een moment tot de conclusie komen dat dit het was. Het schilderen is voorbij. Pijnlijk.

Na dit zelfportret heeft Utermohlen nog verschillende pentekeningen gemaakt. Tekenende was een vaardigheid die hij langer meester was dan schilderen. Zoals al eerder gezegd, volgt de ziekte van Alzheimer een vast pad en wordt dat wat je als eerst leert als laatst van je afgenomen. Tekenende was er voor schilderen.

Afbeelding 2:

- a: 60 jaar, 'Zelfportret met ezel (geel en groen)' 46 x 35 cm
- b: 62 jaar, 'Zelfportret met zaag' 35,5 x 35,5 cm
- c: 63 jaar, 'Zelfportret met groen' 35,5 x 35,5 cm
- d: 64 jaar, 'Erased zelfportret' 45,5 x 35,5 cm
- e: 66 jaar, 'Hoofd 1' 40,5 x 33 cm
- f: 65 jaar, 'Abstract zelfportret' (geen afmetingen gevonden)

Afbeelding 3¹⁸:

- a: 61 jaar, "A welcoming man", onderdeel van een serie snelle lijntekeningen, formaat is onbekend.
- b: 65 jaar, abstract schilderij, olie op canvas, formaat is onbekend.
- c: 60 jaar, 'Blue Skies', 152 x 122 cm

¹⁸ Galerie Beckel Odille Boïcos te Parijs bezit de rechten van deze afbeeldingen van W. Utermohlen.

Voordat ik begon met mijn onderzoek had ik niet bedacht dat de periode die ik zoek zo helder in kaart gebracht zou zijn als bij het ziekteverloop van William Utermohlen. De werken die hij heeft gemaakt in de periode zijn zeer opvallend. Voor onderzoekers is het een casus die blootlegt hoe het creatieve brein omgaat met de veranderingen. Dit lijkt me een bron voor verder onderzoek.

Het is ook niet voor niets dat de expositie, gekoppeld aan deze werken en aan het onderzoek, op verschillende belanghebbende universiteiten in Amerika en Europa grote aantallen bezoekers heeft getrokken. Ik hoop zelf nog een keer in staat te zijn om de werken in het echt te aanschouwen.

Nog één ding:

Buiten de ziekte van Alzheimer hebben De Kooning en Utermohlen nog een link. En dat is een link met een werk. "Erased de Kooning " is een tekening gemaakt door Willem de Kooning dat is uitgegumd door Robert Rausenberg¹⁹ en voorzien van een titel door Jasper Johns²⁰. Het wordt gezien als een neo-dadaïstisch conceptueel kunstwerk.

Toen Rausenberg bij De Kooning kwam met de vraag of hij een tekening van hem mocht uitgummen vond hij het meteen een briljant plan. Maar hij zag er aanvankelijk niets in om een werk van zichzelf zomaar weg te geven. Het doel en het idee stonden hem echter wel erg aan. Het verhaal gaat dat hij er een tijd over heeft gedaan om het juiste werk te kiezen. Hij begon op zoek naar een "zomaar"-werk, toen bedacht hij zich en ging op zoek naar een werk dat hem echt raakte, waar hij meer moeite mee zou hebben dan met een ander werk. Uiteindelijk koos hij ervoor om een werk te geven dat enorm moeilijk uit te gummen was. En dat bleek ook, want Rausenberg heeft twee weken lang elke dag moeten gummen om het werk weg te krijgen.

¹⁹ Robert Rausenberg 1925-2008 was een Amerikaans kunstenaar die aan de basis stond van de Amerikaanse popart-beweging.

²⁰ Jasper Johns 1930-heden Amerikaans kunstenaar en bevriend met Robert Rausenberg.

1.

2.

- 1: W. Utermohlen 'Hoofd I' (2000), potlood op papier, 40,5 x 33 cm.
Galerie Beckel Odille Boïcos.
- 2: R. Rausenberg. 'Erased de Kooning' (1963) mixed media op papier in lijst
64,1 x 55,2 x 1,3 cm. incl. lijst.
Collection San Francisco Museum Of Modern Art.

Vincent van Gogh (1853 - 1890)

Van Gogh 'Zelfportret met verbonden oor' (1889), 60,5 x 50 cm olie op doek in het bezit van Courtauld Institute of Art, London, UK

Van Gogh korte introductie

Veel mensen hebben bij het horen van de naam Vincent van Gogh meteen een beeld voor ogen van een werk van hem. Het schilderij van een vaas met zonnebloemen is misschien wel zijn bekendste werk. Of de Aardappeleters. Ik wil daarom niet een hele opsomming geven van zijn levensgeschiedenis, maar het schrijven richten op een introductie over Van Gogh en daarna de periode voorafgaande aan het welbekende "oorincident" blootleggen.

Als rode draad voor het onderzoek gelden de brieven die Van Gogh schreef. Vooral de correspondentie met zijn broer is hierin van belang. Van Gogh had een sterk karakter met een persoonlijkheid zo eigenzinnig dat hij vaak onmogelijk in de omgang was. Maar hij kon ook innemend en liefdevol zijn. Hij verhuisde vaak en veranderde gemakkelijk van baan. Hij maakte makkelijk grote beslissingen en ging daar dan 1.000% voor. Van Gogh had geen lange vaste relaties maar koos wel voor "onmogelijke" vrouwen. Zo had hij een relatie met een zwangere prostituee die al een zoontje had, en hij had kortstondig een relatie met zijn nicht Kee. Meerdere malen laat hij in zijn brieven doorschemeren dat het hebben van een relatie en het maken van kunst niet goed samen gaan. Het één gaat ten koste van het ander. Misschien verklaart dit zijn gekozen (niet-)relatie met vrouwen. En misschien ook het bordeelbezoek.

Van Gogh dreef zijn lichaam en geest vaak tot het uiterste, soms met uitputting tot gevolg. Uren, soms dagen achtereen stond hij te schilderen in de brandende zon, zonder goed te eten, maar wel veel te roken en alcohol te drinken. Uit de brieven komt duidelijk naar voren dat Van Gogh een chronisch geld tekort had en dat wat hij kreeg stevast uitgaf aan werkspullen en modellen. Hierbij liet hij zijn eigen welzijn minder zwaar wegen dan de mogelijkheid om door te kunnen werken aan nieuwe studies op goed doek en met de juiste verf.

Daarnaast was er sprake van een combinatie van verschillende dingen:

- een erfelijke aanleg voor psychische aandoeningen, melancholische gedachten/angsten. Binnen de familie Van Gogh zijn verschillende mensen opgenomen geweest in een inrichting en er kwam zelfmoord voor
- een gevoelig fijnzinnige geest. Van Gogh kon enorm opgaan in de pracht van de natuur. En hij gedijde goed bij warmte en had veel last van zijn gestel in de winter.
- overmatig gebruik van alcohol, vooral absint, en tabak
- niet genoeg en gezond eten; hij noemde dit “vasten”
- slapeloosheid, mogelijk door veel piekeren en onrust
- overall bovenop zitten ofwel controle over willen hebben: hij wist bijvoorbeeld van alle kunstenaars en handelaars uit zijn omgeving waar ze mee bezig waren en wanneer hij en zijn broer wel of niet iets moesten ondernemen
- stress/werkdruk omdat zijn broer in zijn levensonderhoud voorzag en hij niet bij machte was om iets van dat geld aan hem terug te betalen

Het overmatig gebruik van middelen, niet goed eten, stress en slapeloosheid hebben mijn inziens geleid tot de overbelaste psyche met *knock-outs* tot gevolg.

Van Gogh vertelde openhartig over de zaken die hem bezig hielden, maar zorgde ook voor een filter. Hij schreef bijvoorbeeld aan zijn moeder andere dingen dan aan Theo. Om zijn moeder niet ongerust te maken deed hij in zijn brieven vaak voorkomen dat het niet zo ernstig met hem gesteld was, terwijl hij in de brief aan zijn broer vertelt hoe het echt zit. Met daarbij de instructies voor Theo wat hij wel en wat hij niet kon zeggen tegen hun moeder. Beide verhalen waren op elkaar afgestemd. Van Gogh had hier duidelijk de controle over. Dit wetende kan het zo zijn dat Van Gogh in zijn brieven niet volledig zijn klachten en symptomen uit de doeken doet.

Vanaf het begin van de correspondentie met zijn broer Theo in 1872 komen er al passages in voor die ik treffend vind voor zijn persoonlijkheid en die fluisteren over

een latent aanwezige psychische aandoening en mogelijke problemen op latere leeftijd. Ik wil deze vroege brieven daarom gebruiken ter introductie van de latere periode die eindigt met zijn eerste opname in het ziekenhuis in Arles, Frankrijk.

De broers blijven een innige correspondentie onderhouden tot het einde van Van Goghs leven in 1890. Overigens is het mooi te zien dat de frequentie waarin Van Gogh zijn broer en anderen schreef sterk toeneemt naarmate hij ouder wordt. De inhoud van de brieven verandert ook. Maar het gaat altijd over wat en wie hem bezighoudt. Van Gogh herhaalt vaak wat hij wil van iemand (bijvoorbeeld geld van Theo voor schildersdoek en verf) en linkt veel van wat hij ziet aan kunstenaars die hij belangrijk vindt zoals Rembrandt en Monticelli²¹. In het begin van zijn kunstenaarscarrière was Mauve een belangrijk leermeester²².

Interessant is de verandering van toon in Van Goghs brieven naar Theo. Eerst is Vincent Van Gogh nog de grote broer die op de hoogte wil blijven van het reilen en zeilen van zijn jongere broertje Theo. Naarmate ze ouder worden wordt de relatie op emotioneel gebied gelijkwaardiger. Ze zijn samen op een queeste om de wereld te voorzien van goede kunst. Zo promoten ze de impressionisten²³ en willen ze werken van deze kunstenaars in Engeland introduceren. Theo is handelaar in kunst en weldoener/geldschieter voor zijn broer. Van Gogh is kunstenaar.

De frequentie in schrijven neemt een flinke vlucht vanaf het moment dat Van Gogh is verhuisd naar Den Haag. In de periode februari 1888 tot mei 1889, Van Gogh woont dan in Arles, schreef hij bijna dagelijks naar Theo en anderen.

²¹ Monticelli 1824-1886 was een kunstenaar die een grovere en levendiger penseelvoering had dan andere kunstenaars in die tijd, een penseelvoering die Van Gogh daarna zelf in zijn werk introduceerde

²² Anton Mauve (1838-1888). Den Haag, januari 1882. Van Gogh gaat bij Mauve in de buurt wonen, krijgt schilderles en leent geld

²³ De impressionisten zijn een groep schilders die zich afzette tegen de gangbare, academische manier van schilderen rond 1850. Het impressionisme startte in Frankrijk en was de basis van het modernisme. Kenmerkend voor impressionistische schilderijen is de onderwerpkeuze, namelijk het moderne leven, het schilderen gericht op de beleving. Ze stonden vaak buiten te schilderen om zo het licht te pakken. Dit was nieuw omdat men gewend was dat er werd geschilderd in het atelier.

Bezieling

Om het grillige en naar extremen neigende karakter van Van Gogh bloot te leggen begin ik met een belangrijke periode uit zijn leven: de tijd dat hij als ledenpredikant werkt bij de mijnwerkers in België. Dit is een periode van bijna twee jaar; december 1878 tot en met september 1880.

Van Gogh werkt in het mijnengebied de Borinage in Wasmes, België en heeft de taak op zich genomen de arbeiders hier een hart onder de riem te steken met het woord van God. Hij voelde dat het zijn roeping was om het geloof te verkondigen. Maar de manier van (over)leven van de mensen van de streek valt hem zwaar. Van Gogh leeft intens mee. Zo intens en zo zichzelf wegcijferend dat zijn geestelijke en lichamelijke gesteldheid er danig onder begint te lijden.

Van Gogh is niet in staat goed voor zijn lichaam te zorgen en leeft in erbarmelijke omstandigheden. Hij probeert tevergeefs aansluiting te vinden bij de mensen die hij het geloof en hoop probeert te geven, maar hij faalt. Daarnaast ergeren zijn werkgevers zich zozeer aan zijn, in hun ogen, te sociale medeleven dat ze hem na een half jaar al ontslaan. Van Gogh werkt echter nog 10 maanden door zonder betaling.

Ik maak hieruit op dat Van Gogh niet kiest voor de makkelijke weg en dat hij zijn gevoel volgt. En dat hij een hoger doel nastreeft met het verkondigen van het geloof en hier tegelijkertijd zijn eigen martelaar wordt. Dit patroon krijgt een vervolg als Van Gogh besluit dat het genoeg is met de Heilige Strijd en ervoor kiest om kunstenaar te worden.

N.B. Alle citaten uit brieven beginnen met het nummer van de brief.

Hieronder volgt een stukje uit de brief:

154 11 augustus 1879 Borinage, aan Theo: (Dit is de laatste brief aan Theo voor ongeveer 10 maanden.)

“Een gevangene die gedwongen is tot eenzaamheid wien men zou verhinderen te werken zou op den langen duur, vooral als de duur al te lang was, daarvan gevolgen ondervinden even zeker als een die te lang honger leed. Evenzeer als ieder ander heb ik behoefte aan betrekkingen van vriendschap of genegenheid of vertrouwelijke omgang en ben niet als een straatpomp of lantaarnpaal hetzij uit steen of ook uit ijzer vervaardigd, alzo dat ik er buiten zou kunnen zonder, even als een meest beschaafd en hoogst fatsoenlijk ander man, een ledig te ontwaren en gemis te gevoelen en zeg U deze dingen om U te doen weten hoezeer Gij mij hebt beweladigd door Uw bezoek.”

even verderop:

“Als ik denk dat het inderdaad zoo zijn zou en niet anders, dan overmeestert mij een gevoel van droefheid en dan moet ik worstelen tegen wanhoop. Het is mij moeilijk deze gedachten te verdragen en nog veel moeilijker om te verdragen de gedachte dat zoveel verdeeldheid, ellende en verdriet in ons midden en in ons t’huis²⁴ door mij veroorzaakt zijn.”

Van Gogh klinkt als iemand die het contact met de wereld om hem heen aan het verliezen is en trekt zich voor maanden terug. Vermoedelijk om zich onder te dompelen in dat wat hij ziet als zijn roeping: de arme mensen van de Borinage helpen, door middel van zijn inspirerende preken over het geloof. Maandenlang probeert hij met deze mensen te leven. Maar het werkt niet zoals hij gehoopt had. Hij stopt ermee.

Dit is een cruciale periode in zijn leven, want na maanden van hard werken en eenzaamheid stapt hij af zijn van “levensdoel” en besluit kunstenaar te worden. Hij ontwikkelt zelfs een weerzin tegen het geloof en daarmee indirect ook tegen zijn vader die predikant is.

²⁴ Deze spelling hanteert Van Gogh zelf in zijn brieven. Daarom heb ik het ook zo overgenomen.

Wat er precies voor heeft gezorgd dat Van Gogh stopte in de Borinage blijft gissen, maar het kan zijn dat hij zag dat ondanks het offer dat hij bracht, er weinig veranderde in de levens van de mensen. Daarbij kwam dat hij geen enkele medewerking meer kreeg van de geestelijken. Lichamelijk en geestelijk uitgeput. Geen rode cent en geen eten. En de terugkerende drang om te creëren hebben mogelijk in zijn besluit een rol gehad.

Als het niet via de godsdienst kan, dan door middel van kunst. Dit kan mogelijk zijn gedachtegang zijn geweest. Op weg naar een hoger doel in het leven.

Een andere gebeurtenis die belangrijk is om te vermelden komt naar voren in brief 194. Hier komt Van Goghs opvliegende karakter naar boven en neemt hij een stellige beslissing.

194 29 december 1881, Den Haag, aan Theo:

“Op kerstmis had ik nog al een heftige scène met Pa en het liep zoo hoog dat Pa zei ‘t beter was ik t’huis maar zou verlaten. Nu, het werd zoo gedecideerd gezegd dat ik nog dezelfde dag werkelijk vertrok.

Het kwam eigenlijk aan door dat ik niet naar de kerk ging en ook zeide dat als het naar de kerk gaan iets gedwongens was & ik naar de kerk moest, ik er zeer zeker zelfs nooit meer uit beleefdheid zou heengaan zooals ik dezen heelen tijd dat ik te Etten was vrij geregeld deed. Maar ach, eigenlijk zit er veel meer achter, o.a. de heele geschiedenis van ‘tgeen dezen zomer voorviel tusschen mij en K.V.²⁵.

Ik was zoo driftig als ik me niet herinner ooit in mijn leven geweest te zijn, en ik heb ronduit tegen Pa gezegd dat ik het heele systeem van die godsdienst afschuwelijk vond en juist omdat gedurende een miserabelen tijd van mijn leven ik mij te veel in die dingen verdiept heb er niets meer mee wil te maken hebben en mij er voor wachten moet als voor iets fataals.”

²⁵ K.V. is Van Goghs nicht Kee, met wie Van Gogh een korte relatie heeft gehad.

Ondanks het feit dat Van Gogh hier duidelijk stelling neemt tegen de godsdienst van zijn vader en het systeem waarin dat functioneert, hebben veel van zijn werken een religieuze inslag. Van Gogh beschouwt Jezus Christus als groot (levens)kunstenaar.

Zie hier een stuk van een brief aan zijn kunstenaarsvriend Emile Bernard uit juni 1888 (brief 632). Hij begint zijn brief met duidelijk te maken dat hij delen van het Oude Testament kleingeestig vindt, omdat er alleen over het Joodse volk wordt gesproken

“Mijn God, zijn er dan alleen maar die Joden op de wereld! Die beginnen met dat wat zij niet zijn, onrein is.”

Verder zegt hij dat ondanks dat, de Bijbel een droeve wereld schetst, het gaat om Christus. Want hij geeft hoop. Volgens Van Gogh is Christus alleen in zijn ware aard geschilderd door Rembrandt en Delacroix²⁶. De andere schilders die hem hebben afgebeeld ziet hij als heidenen.

“Christus - alleen hij van alle filosofen, magiërs etc., heeft het eeuwige leven, de oneindigheid van de tijd, de nietigheid van de dood tot belangrijkste zekerheid bestempeld. De noodzaak en het bestaansrecht van sereniteit en toewijding. Heeft sereen geleefd, als kunstenaar groter dan alle andere kunstenaars - marmer en klei en verf versmadend - werkend in LEVEND VLEES. Dat wil zeggen - deze buitengewone kunstenaar, die met het botte instrument van onze moderne, nerveuze en afgestompte hersenen nauwelijks te bevatten is, maakte standbeelden noch schilderijen, noch zelfs boeken... hij zegt het onomwonden.. hij maakte.. LEVENDE mensen, onsterfelijken.”

De vergelijking met Christus en het onsterfelijk maken van mensen is iets wat Van Gogh mogelijk zocht in het maken van kunst waardoor hij zichzelf door middel van zijn werk onsterfelijk kon maken. Kunst en religie gaan als een rode draad door de geschiedenis. En zijn altijd nauw met elkaar verbonden geweest. Zie de rotstekeningen die mogelijk verwijzen naar het afweren van kwade geesten, de dood en de jacht en werden gebruikt bij bepaalde riten.

²⁶ Eugène Delacroix (1798-1863) Frans kunstschilder.

Daarnaast stond de kunst heel lang in dienst van de kerk, het geloof, om zo Bijbelse verhalen te illustreren.

"Deze groot kunstenaar - Christus - had, hoewel hij zich niet verwaardigde om boeken te schrijven over ideeën (gevoelens) - zeker heel wat minder minachtend voor het gesproken woord - vooral de PARABEL. (Wat een zaaier, wat een oogst, wat een vijgenboom, etc.)"

Van Gogh haalt deze onderwerpen niet voor niets aan, want in veel van zijn werken komen ze terug in schets op papier en in verf op doek.

"Die gesproken woorden, die hij zich als een verkwistend heer niet eens verwaardigde op te schrijven, vormen een van de hoogtepunten, het hoogtepunt, van wat in de kunst is bereikt, die daarin de scheppende kracht wordt, pure scheppingskracht."

Deze gedachten, waarde vriend Bernard, voeren ons ver - heel ver - en verheffen ons boven de kunst zelf. Zij gunnen ons een blik op de kunst van het leven scheppen - de kunst onsterfelijk te zijn - levend te zijn. Houden zij verband met de schilderkunst? De patroon van de schilders - de heilige Lucas - arts, schilder, evangelist - die als symbool - helaas - niet meer heeft dan een os - is er om ons hoop te geven. Toch is ons eigen en werkelijke leven erg bescheiden, het leven van ons, schilders."

Wegkijvend onder het afstompende juk van de problemen van een beroep dat bijna onuitvoerbaar is op de zo ondankbare planeet waar 'de liefde voor de kunst de ware liefde doet verdwijnen."

In deze brief vertelt Van Gogh ook over de verandering van rups naar vlinder. Een parabel die mogelijk gelijk staat aan de manier waarop Van Gogh zijn eigen leven zag. Hij schilderde het doek 'Vlinders en klaprozen' in april of mei 1890. Een paar weken voor hij zichzelf in zijn borst schoot. Alleen door keihard te werken kan er iets moois ontstaan. Van Gogh maakt zich sterk voor een "bijna onuitvoerbaar" beroep om, ondanks zijn "bescheiden leven" de wereld te verrijken. Van rups naar vlinder.

Een laatste citaat uit dezelfde brief die ik belangrijk vind om te vermelden is deze:

“Zorg er vooral voor dat je bloed in orde is - met bloedarmoede kom je nauwelijks vooruit - het schilderen gaat langzaam - je moet proberen een taai gestel te krijgen, een gestel waar je oud mee kan worden - je moet leven als een monnik die eens in de veertien dagen naar het bordeel gaat - dat doe ik ook, het is niet erg poëtisch - maar enfin, ik voel dat het mijn plicht is mijn leven ondergeschikt te maken aan de schilderkunst.”

Hierin spreekt Van Gogh duidelijk uit hoe belangrijk hij het maken van schilderijen vindt. En hoezeer hij dit verheft boven een normaal leven. Geen gezin en gewone baan voor hem, maar het hogere doel; volledige opoffering. Kunst en Religie (Christus) vallen samen.

Vincent van Gogh 'Vlinders en klaprozen' (1890) Olieverf op doek
34,5 X 25,5 cm, Van Gogh Museum, Amsterdam

Chronologisch overzicht

De Periode voorafgaand aan het "Oor-incident" Februari 1888 - december 1888

Van Gogh vertrekt in februari 1888 uit Parijs op zoek naar warmte en licht in Arles, het zuiden van Frankrijk, met mogelijk Marseille²⁷ als eindpunt.

Vanaf juni gaat het steeds minder goed met Van Gogh. Er zijn dan ook een hoop zaken die hij het hoofd moet bieden. Een opsomming van de lopende zaken in de periode van mei 1888 tot het moment dat Gauguin²⁸ komt op 23 oktober 1888:

1. De constante druk die Van Gogh ervaart ten opzichte van het geld dat hij leent van zijn broer. Hij wil goed werk maken om dit te verkopen om zo te kunnen afbetalen en zelfstandiger te worden. Hij is er steeds zeker van dat hij gaat verkopen en dat hij over een jaar een grote expositie zal hebben. Hij legt zichzelf veel druk op minstens 30 werken te maken voor deze expositie. Echter, de verkopen blijven uit. De geldproblemen komen in bijna elke brief terug. Van Gogh verontschuldigt vaak voor zijn uitgaven, maar vraagt wel meteen meer geld.
2. Verhuizing van tijdelijke adressen in hotels naar een eigen vaste woonruimte. Van Gogh heeft vaak onenigheid met de baas van het hotel waar hij leeft. Er wordt zelfs tijdelijk beslag gelegd op zijn schilderijen. Van Gogh is druk met het zoeken van een geschikte ruimte om zo zijn schilderijen te stallen, zelf te wonen en andere kunstenaars onderdak te bieden in de vorm van een pied-à-terre. Van Gogh wil graag een kunstenaarshuis stichten. Een plek om tot rust te komen, goed te eten, maar ook om hard te kunnen werken in de mooie natuur van het zuiden.

²⁷ Marseille was in de 19de eeuw een plaats waar veel kunstenaars en intellectuelen heen trokken. Mogelijk aangewakkerd omdat dit ook de "toegangspoort" was naar de Afrikaanse koloniën, vooral Frankrijk en Engeland hadden hier veel landen in handen. Hierdoor was het een smeltkroes van verschillende culturen.

²⁸ Paul Gauguin (1848-1903) Frans kunstschilder.

Hij denkt dat Gauguin hierin een grote rol kan spelen als leidend figuur binnen de organisatie. Dit wordt het "gele huis" ofwel "huisje" of "huis".

3. Theo en Vincent willen heel graag dat Gauguin gaat wonen in het gele huis. Gauguin woont echter in Pont-Aven en heeft last van depressieve periodes. Hij schrijft daarom minder frequent en helder aan Van Gogh of hij wel of niet wil komen, en wanneer. De onzekerheid over de komst van Gauguin ervaart Van Gogh als onprettig.
4. Van Gogh is gedurende de zomermaanden druk met het inrichten van het huisje. Er wordt gas aangelegd, geschilderd en hij zorgt voor mooie wanddecoratie die hij ook meteen ziet als verkoopbaar werk. Hij denkt dat er minstens 10.000 Franc²⁹ aan verdiend kan worden.
5. Theo is vaak ziek. Lichamelijk en geestelijk zit hij er niet goed in. Er wordt een mogelijke hartkwaal bij hem geconstateerd en hij heeft zware hoestbuien. Daarnaast ligt hij geregeld in de clinch met zijn werkgever en er is sprake van een mogelijk vertrek of een zelfstandige doorstart, al dan niet samen met zijn broer.
6. Van Gogh maakte zich druk om de geldstroom. En biedt aan zelf te komen werken in de handel als het helpt zijn broer te verlichten. Daarnaast gaat Van Gogh ook tijdelijk over op het maken van tekeningen in plaats van schilderijen om de kosten te drukken.
7. Van Gogh ondervindt veel hinder van de dagenlang aanhoudende mistral. Een harde koude wind die gepaard kan gaan met windstoten van 150 km per uur. Van Gogh werkte graag buiten, maar kon hierdoor soms dagen niet weg en moest noodgedwongen binnen werken. Soms trotseerde hij de wind en kwam hij gezandstraald terug. En met een hoofd dat van de kaart was en niet meer in staat de dagelijkse praktische zaken normaal te regelen.
8. Van Gogh maakt vaak dagen van 11 à 12 uur achtereen werken met weinig eten, veel sjouwen, lang lopen en met de nodige koffie en tabak.

²⁹ Ter vergelijking: Van Gogh betaalde in deze periode 4 Francs per dag aan eten en onderdak.

9. Naarmate de tijd verstrijkt richting de herfst wordt Van Gogh steeds vermoeider en werkt hij zich een slag in de rondte. In zijn brieven klinkt een steeds wanhopiger wordende stem door. Het schuldgevoel geen nieuw leven (een kind, een gezin) voort te brengen, maar te leven als kunstenaar. Wat vele malen meer geld kost dan het opbrengt.

Al deze zaken drukken zwaar op Van Gogh. Dit valt ook terug te zien in het aantal brieven dat hij schrijft:

Maand	Brieven	Lopende zaken
Februari	4	Aankomst in Arles na roerige periode in Parijs en wonen bij zijn broer.
Maart	8	Wonen in hotel. Veel schilderen in de buitenlucht van bloeiende boomgaarden.
Mei	17	Planning verhuizing. Rottigheid met hoteleigenaar. Veel werken.
Juni	16	Zoeken nieuwe woonplek. Veel werken.
Juli	17	Lange werksessies van 11 tot 12 uur. Slechte zelfzorg.
Augustus	17	Aanhoudende twijfel komst Gauguin. Werk maken voor huisje.
September	18	Verder verdiept in werk meer geldzorgen.
Oktober	20	Van Gogh wordt wanhopig. 23 oktober komst Gauguin.
November	7	Samen leven en werken met Gauguin, blijkt minder makkelijk dan gehoopt.
December	3	Barstjes in het samenzijn. 24 december: het oorincident vindt plaats.

Het langzaam oplopen van het aantal brieven en het instorten van de hoeveelheid ervan in november en december kan verschillende oorzaken hebben. Ik maak hieruit op dat Van Gogh tot en met oktober steeds slechter in zijn vel komt te zitten en zijn lichaam en geest tot het uiterste drijft. Op het moment dat Gauguin in het huis neerstrijkt lijkt de situatie zich te stabiliseren, maar binnen een paar weken draait het uit op een teleurstelling omdat het samenwonen niet bracht waar Van Gogh en Gauguin op hadden gehoopt.

Daarnaast maakte Van Gogh vanaf het moment dat hij in februari 1888 aankwam tot het moment dat hij werd opgenomen 153 schilderijen (in totaal maakte hij er 161 in dat jaar). Ik heb niet kunnen vinden hoeveel tekeningen hij maakte, maar dat zal waarschijnlijk een veelvoud hiervan zijn geweest. Dit zijn er aanzienlijk meer dan hij er maakte in het jaar ervoor namelijk 118 in 1887, tegen 136 in 1889.

Om de bovenstaande punten te onderbouwen volgen nu citaten uit de brieven. Ik heb de periode van februari 1888 tot januari 1889 doorgenomen om de periode voor Van Gogh volledig buiten het sociale leven kwam te staan bloot te leggen. Hij komt in een psychische crisis en wordt twee weken opgenomen in het lokale ziekenhuis. Hij verblijft daar van 25 december 1888 tot 7 januari 1889.

Ik probeer een volledig beeld te schetsen door vooral Van Gogh zelf aan het woord te laten en die te voorzien van mijn eigen gedachten.

Het verloop

De periode van vanaf februari 1888 tot januari 1889 Citaten van Van Gogh

FEBRUARI-MAART 1888

578 vrijdag 24 februari 1888, Arles, aan Theo:

“Waarde Theo, Dank voor je goede brief en voor het biljet van 50 francs. Tot nu toe vind ik het leven hier niet zo voordelig als ik had gehoopt, maar ik heb drie studies af, wat me in Parijs dezer dagen waarschijnlijk niet was gelukt.”

en verderop:

“Bij vlagen heb ik het gevoel dat mijn bloed weer min of meer begint te stromen, wat de laatste tijd in Parijs echt niet het geval was, ik kon echt niet meer.”

Op dezelfde dag schreef hij ook zijn zus:

579 24 februari 1888 aan Willemien:

"Ge ziet dat ik nog wat verder het zuiden in ben gegaan - ik heb te zeer gemerkt dat ik 's winters noch met mijn werk noch met mijn gezondheid voort kan - "

Van Gogh had last van de koude, natte en donkere dagen in het noorden en besloot dat hij meer kon werken en beter in zijn vel kon zitten door naar het zuiden te trekken. De warmte daar en het drogere klimaat leken hem beter geschikt. De psychische gesteldheid van Van Gogh loopt averij op in de winterperiode. Dit benoemt hij meerdere malen. Een gevoeligheid die vaker voorkomt en een winterdepressie tot gevolg kan hebben. Wat er precies in het hoofd van Van Gogh

afspeelt in deze periode en wat precies zijn lichamelijke klachten zijn, wordt niet duidelijk. Wel heeft hij het soms in brieven over angsten en over het bloed dat niet goed kan stromen. Waarbij hij mogelijk doelt op een slecht functionerend lichaam.

583 vrijdag 9 maart 1888, Arles, aan Theo:

“Wanneer krijgen we in godsnaam een generatie van kunstenaars die gezond van lijf en leden is! Bij vlagen ben ik echt woedend op mijzelf, want het is helemaal niet voldoende om meer of minder ziek te zijn dan anderen, ideaal zou het zijn om een gestel te hebben dat sterk genoeg is om er 80 mee te worden en bovendien bloed dat echt goed is. Het zou echter een troost zijn als we het gevoel hadden dat er generatie van gelukkiger kunstenaars op komst is.”

585 vrijdag 16 maart 1888, Arles, aan Theo:

“Gaat het goed met je gezondheid³⁰? Met die van mij gaat het beter, alleen eten is een ware bezoeking, omdat ik koorts heb en geen eetlust, maar dat is slechts een kwestie van tijd en geduld.”

“Maar weet je, waarde broer, ik waan me in Japan. Meer zeg ik je niet, en dan heb ik nog niets gezien in de gebruikelijke pracht. Daarom (hoewel ik het betreurt dat de uitgaven momenteel enorm zijn en de schilderijen geen waarde hebben), daarom twijfel ik er niet aan dat deze lange reis naar het Zuiden die ik heb ondernomen, een succes zal worden. Hier zie ik nieuwe dingen, ik leer en als ik mijn lichaam een beetje ontzie, dan zal dat het niet laten afweten. Ik zou om tal van redenen een pied-à-terre willen inrichten dat in geval van uitputting kan dienen om die arme Parijse koetspaarden, zoals jijzelf en verschillende van onze vrienden, de arme impressionisten, in de wei te zetten.”

Van Goghs lichaam is ziek. Hij eet slecht. Dit wakkert zijn psychische instabiliteit aan. Alleen de hoop dat zijn werk niet voor niets is en het op een gegeven moment geld gaat opleveren. Hij is echter hoopvol dat het goed komt. Hij spreekt hier ook

³⁰De gezondheid van Theo liet ook te wensen over. Hij kampte met dezelfde soort klachten als Vincent. Ze kenden beiden periodes van zware melancholie en psychische instabiliteit, wat soms ook wel “zenuwpijn” werd genoemd.

over het opzetten van een kunstenaarshuis. Een plek voor creatievelingen om tot rust te komen, te genieten van de omgeving en te werken. Dit is een droom die hij langzaam aan probeert vorm te geven.

APRIL 1888

Van Gogh schildert in deze periode heel veel. Het is lente en hij ziet voor het eerst hoe dit zich ontwikkelt in het warmere zuiden. Hij is als een bezetene bezig om de bloeiende boomgaarden te vangen op doek en papier. Hij schildert in een paar weken tientallen doeken. Veelal bloeiende perzikkbomen in een gaard of alleenstaand.

Om thuis verder te kunnen werken neemt hij takken mee voor stillevens. Hij staat vaak in de harde wind te schilderen, maar gaat door omdat het landschap hem zo in zijn greep heeft dat hij niet anders kan. Hij wil het ijzer smeden als het heet is. Dit lijkt ook een levensmotto te zijn. Hij zegt het vaker als hij opgaat in het werk waarvan het onderwerp maar tijdelijk aanwezig is. Zoals nu in de lente, en straks weer in de herfst.

594 maandag 9 april 1888, Arles, aan Theo:

“Ben weer volop aan het werk, nog steeds bloeiende boomgaarden. De lucht hier doet me bepaald goed; ik zou willen dat je ze met volle teugen kon inademen. Een nogal grappige uitwerking ervan is dat een enkel glaasje cognac me hier naar het hoofd stijgt, dus hoewel ik geen stimulerend middel gebruik om mijn bloed te laten stromen, zal mijn gestel toch minder achteruit gaan. Alleen heb ik een vreselijk zwakke maag sinds ik hier ben, enfin, dat is waarschijnlijk een kwestie van veel geduld. Ik hoop dit jaar echte vorderingen te maken, wat ik trouwens echt nodig heb.”

“Ik verbruik enorm veel doeken en verf, maar ik hoop toch geen geld te verliezen.”

“Het zal voor jou en mij een moeilijke maand worden, maar het is, als het voor jou mogelijk is, toch in ons belang zoveel mogelijk bloeiende boomgaarden te maken. Ik ben momenteel goed op dreef en ik heb er naar mijn gevoel nog 10 nodig van het zelfde motief. Je weet dat ik in

mijn werk veranderlijk ben en dat de hevige drang om boomgaarden te schilderen niet eeuwig zal duren. Daarna zullen het wellicht arena's zijn. Verder zal ik ENORM VEEL moeten tekenen, want ik wil tekeningen maken in het genre van Japanse prenten. Ik kan niet anders doen dan het ijzer smeden als het heet is. Na de boomgaarden zal ik wel uitgeput zijn, want het zijn doeken van 25, 30 en 20.³¹ We zouden er nog niet te veel van hebben als ik tweemaal zoveel aankon. Want ik denk dat daarmee het ijs in Holland definitief gebroken kan worden..."

Van Gogh en zijn broer hadden een grote collectie Japanse prints³². Van Gogh gebruikt deze later ook vaker in zijn eigen werk. De opzet en vormgeving van de Japanners gebruikt hij om zijn eigen onderwerpen vorm te geven.

"Je zult wel zien dat de roze perzikbomen met een zekere passie geschilderd zijn. Ik wil ook een sterrennacht maken met cipressen of misschien boven een veld rijp koren; je hebt hier heel mooie nachten. Ik heb een voortdurende werkdrift.

Zou erg graag willen weten wat het resultaat is na verloop van een jaar, ik hoop dat ik dan minder achtervolgd zal worden door malaise. Momenteel voel ik me op bepaalde dagen heel beroerd, maar daar maak ik me niet de minste zorgen over, want dat is alleen maar de weerslag van deze winter, die niet normaal was. En mijn bloed wordt weer beter, dat is het belangrijkste.

Gezien de vele uitgaven die we al hebben gedaan moeten we zien te bereiken dat mijn schilderijen waard zijn wat ik uitgeef en zelfs meer dan dat. Maar goed, zover komen we wel. Natuurlijk lukt me niet alles, maar het werk vlot. Tot nu toe heb je niet geklaagd over wat ik hier uitgeef, maar ik waarschuw je, als ik op dezelfde voet doorga met mijn werk, dan zal het bepaald niet meevallen om rond te komen. Alleen is er buitensporig veel werk."

³¹ De doeken die hij in deze periode maakte hadden afmetingen variërend van 73cm x 60cm 'roze perzikboom', 60cm x 81cm 'de witte boomgaard' en 53cm x 64cm 'brug van Langlois met vrouwen die de was doen'.

³² Vincent van Gogh begon Japanse prints te verzamelen toen hij nog zelf in de kunsthandel zat, en gaf zijn liefde hiervoor door aan zijn broer. Ze hadden een grote verzameling achter de hand als appeltje voor de dorst.

"Als je eens een maand of veertien dagen hebt dat je krap zit, laat het me dan weten, dan begin ik meteen met het maken van tekeningen, dat kost ons minder. Ik wil maar zeggen dat je je niet onnodig moet forceren. Er is hier zoveel te doen, allerlei soorten studies - het is niet zoals in Parijs, waar je niet kunt gaan zitten waar je wilt..."

Van Gogh schrijft dat hij ondanks zijn slechte lichamelijke gesteldheid toch de drang voelt om door te gaan. Het werk moet geleverd. Ongeacht de uitwerking op het lichaam. Dat kan later wel weer herstellen. En als zijn broer het even niet uitkomt om hem meer geld te geven dan kan hij werk maken met goedkopere materialen.

In de hierop volgende brief schrijft Van Gogh dat hij het betreurt geen deel uit te maken van het echte leven. Dit is iets dat hij regelmatig als zeer vervelend ervaart.

595 woensdag 11 april 1888 aan Theo:

"Och, ik krijg meer en meer de indruk dat de mensen de oorsprong zijn van alles, en hoewel het eeuwig een droevige gedachte zal blijven om niet in het echte leven te staan, in die zin dat het beter is in het vlees zelf te werken dan in verf of gips, in die zin dat het beter is kinderen te maken dan schilderijen te maken of zaken te doen, toch voel je dat je leeft dat vrienden hebt onder degenen die ook niet in het echte leven staan."

Het echte leven is dus niet het kunstenaarschap volgens Van Gogh. Hij plaatst zichzelf hiermee buiten de maatschappij. Hij heeft geen gezin, geen baan, maakt geen actief deel uit van de gemeenschap. En dat wat hij maakt in verf is niet echt van waarde voor dat echte leven. Dat is een contradictie met het hogere doel dat hij nastreeft; om boven het leven, de kunst en godsdienst uit stijgen. Het echte leven versus het martelaarschap van de kunstenaar.

In dezelfde periode heeft Theo het moeilijk bij de kunsthandel. Hij denkt erover om voor zichzelf te beginnen. Als de geldstroom van Theo weg zou vallen zou dit grote impact hebben op het leven van Van Gogh.

MEI 1888

602 dinsdag 1 mei 1888, Arles, aan Theo:

"Veel dank voor je brief en het biljet van 50 francs dat erbij zat. Ik zie de toekomst niet somber in, maar wel boordevol moeilijkheden, en bij vlagen vraag ik me af of ik daar niet aan onderdoor zal gaan. Dat is vooral het moment van lichamelijke zwakte en vorige week had ik zo'n akelige kiespijn dat ik er, zonder dat ik er iets aan kon doen, tijd door heb verloren."

Van Gogh kijkt er erg naar uit om te gaan wonen in een eigen huis. Hij ziet dat als een stap voorwaarts in zijn leven. Eerdere pogingen in Den Haag en Nuenen om een eigen huis met atelier te hebben zijn mislukt, maar hij denkt dat het nu wel gaat lukken.

"Maar er is sindsdien heel wat veranderd en omdat ik voel dat ik op vastere grond ben - laten we doorzetten."

Van Gogh haalt in deze brief ook weer even het "ware" leven aan en zijn leven.

"Maar met mijn gestel losbandig leven en werken, dat gaat bepaald niet meer samen, en in de gegeven omstandigheden moet ik mij tevreden stellen met het maken van schilderijen. Wat niet het geluk is van het ware leven, maar wat wil je, zelfs dit kunstenaarsleven waarvan we weten dat het niet het ware leven is, lijkt me zo vol leven en het zou ondankbaar zijn daar niet tevreden mee te zijn."

604 vrijdag 4 mei 1888, Arles, aan Theo:

"Ik was stellig oprecht op weg om een verlamming te krijgen toen ik uit Parijs wegging. Dat heeft me later nog flink parten gespeeld! Toen ik ophield met drinken, toen ik ophield met zoveel roken, toen ik weer begon na te denken in plaats van proberen niet te denken - mijn God, wat een zwaarmoedige tijden en wat een neerslachtigheid! Het werken in deze magnifieke natuur heeft me geestelijk gesteund, maar ook daar lieten mijn krachten het na enige inspanning afweten"

"Mijn arme kerel, onze zenuwziekte etc. komt zeker ook van onze wat te artistieke manier van leven - maar het is ook den onontkoombare erfenis, want in onze beschaving wordt men van generatie op generatie zwakker³³."

Van Gogh tekent veel op het land en ondervindt veel hinder van de mistral. Dan komt het nieuws dat zijn broer mogelijk aan een hartkwaal lijdt. Van Gogh schrijft het volgende, wat ook meer inzicht geeft over zijn eigen gesteldheid.

611 zondag 20 mei 1888, Arles, aan Theo:

"Naarmate het beter gaat met mijn bloed, komt de gedachte aan succes ook weer terug. Het zou me niet erg verbazen als jouw ziekte ook een reactie was op die vreselijke winter, die een eeuwigheid heeft geduurd. En dan zal het net zo lopen als met mij; profiteer zoveel mogelijk van de voorjaarslucht, ga heel vroeg naar bed, want je hebt slaap nodig, en dan het eten: veel verse groenten en geen slechte wijn of slechte alcohol. En heel weinig vrouwen en VEEL geduld. Als het niet meteen overgaat, dan geeft dat niets."

"Bij mij is het juist de versufttheid die weggaat, ik heb niet meer zo'n behoefte om me te ontspannen, ik word minder door hartstochten gekweld en ik kan rustiger werken, ik zou alleen kunnen zijn zonder me te vervelen. Ik ben er voor mijn gevoel nog wat ouder uitgekomen, maar niet somberder."

"Wat is en wat blijft en wat bij vlagen terugkomt, midden in het kunstenaarsleven, is de hunkering naar het ware leven, ideaal en onbereikbaar."

Van Gogh vergelijkt zichzelf en zijn broer met koetspaarden die de koets trekken; altijd in dienst van anderen of iets anders.

³³ Een theorie die van 1848 tot 1870 aan populariteit won. Het gaat ervan uit dat ziekten van generatie op generatie overgaan en zich steeds prominenter gaan manifesteren in het lichaam. Het lichaam en de geest verzwakken dus wanneer men zich voortplant. Het heeft ook een Bijbelse achtergrond. Degeneratie was iets dat afweek van wat normaal was en de zonden van de vader zouden zich weer op zijn nageslacht wreken.

"En misschien komt die hartkwaal uiteindelijk wel daarvan, dat zou me niet al te zeer verbazen. We komen niet meer in opstand tegen de dingen, erin berusten doen we ook niet - we zijn er ziek van en het gaat niet over - en we kunnen er niet bepaald iets tegen doen."

Van Gogh maakt zich zorgen over de gezondheid van zijn broer en over diens positie bij Boussod & Cie. Hij hoopt dat zijn broer een jaar vrijaf krijgt om zo op krachten te komen en mogelijk te gaan reizen naar Amerika om zo met de natuur en nieuwe kunstenaars in contact te komen. Als het nodig is, wil Van Gogh wel met hem mee.

De relatie die de broers met elkaar hebben, is zo hecht dat ze elkaar in leven lijken te houden. Door de brieven heen komt een enorme vriendschap, loyaliteit en broederliefde naar voren. Theo was zo kapot van de zelfmoord van zijn broer dat hij zes maanden na Vincent's overlijden zelf omkwam. Theo werd opgenomen in een psychiatrische inrichting met grootheidswaan, grote versuftheid, hallucinaties, veel hoesten en lichamelijke pijnen mogelijk als gevolg van cerebrale syfilis³⁴. Hij stierf hier aan.

615 maandag 28 mei 1888, Arles, aan Theo:

"Ik voor mij, ik kom er weer helemaal bovenop en sinds vorige maand is mijn maag weer enorm voorruit gegaan. Ik heb nog wel last van moeilijk verklaarbare, maar onwillekeurige emoties of soms een aanval van versuftheid, maar dat wordt langzamerhand rustiger."

Zijn lichamelijke en geestelijke gesteldheid kent zijn schommelingen. Hij meandert door de tijd tussen perioden van redelijk oké zijn en het nog net kunnen redden, nog net boven water blijven. Kopzorgen drukken zijn hoofd langzaam onder.

"Ik maak mezelf steeds verwijten dat mijn schilderwerk niet opbrengt wat het kost. Toch moet ik werken - maar weet dat als de omstandigheden het ooit wenselijk zouden maken dat ik me meer met de handel ga bezighouden, als het jou tenminste zou ontlasten, dat ik dat zonder pijn in het hart zou doen."

³⁴ Cerebrale syfilis is een ernstige infectie die de hersenen aantast en ook op het ruggenmerg kan gaan zitten. De aandoening is levensbedreigend als deze niet goed behandeld wordt.

JUNI 1888

De komende weken maakt Van Gogh verschillende uitstapjes naar omliggende stadjes en maakt schilderijen en tekeningen midden in de brandende zon op het heetst van de dag.

"(...) ik werk zelfs midden op de dag, in de volle zon, zonder enige schaduw, in de korenvelden, en zie, ik geniet ervan als een krekkel."

Door de warmte voelt hij de krachten weer in zijn lichaam terugkeren.

Theo heeft een expositie met werk van Monet³⁵ en ze zijn beiden bezig met een plan om Gauguin naar het zuiden te krijgen om daar samen met Van Gogh te wonen en te werken.

Van Gogh zit duidelijk in een goed werkritme en heeft de rust om redelijk voor zichzelf te zorgen. Toch schemert hier de druk van geen geld verdienen en wel uitgeven door, zoals in brief 630 23 juni 1888, Arles, aan Theo.

"Het stemt me vaak somber dat schilderen is als het hebben van een slechte maitresse die altijd maar geld uitgeeft en het is nooit genoeg, en zelfs als er bij toeval van tijd tot tijd een studie bij zit die ermee door kan, zou het veel goedkoper zijn om ze van andere te kopen."

631 25 juni 1888, Arles, aan Theo:

"Ik moet je waarschuwen dat iedereen zal vinden dat ik te snel werk. Ik geloof er niets van. Is het niet de emotie, de oprechtheid van ons gevoel voor de natuur, die ons leidt en - als die emoties soms zo sterk zijn dat je werkt zonder te merken dat je werkt, als de penseelstreken soms komen in een stroom en in een onderling verband als de woorden van een redevoering of in een brief - dan moet je bedenken dat het niet altijd zo is geweest en dat er in de toekomst ook zware dagen zullen komen zonder inspiratie. Dus moet je het ijzer smeden wanneer het heet is, en de gesmede staven opzij leggen."

³⁵ Claude Monet (1840-1926) een van de belangrijkste Franse impressionisten.

"Dat ik alleen ben, heus, daar kan ik niets aan doen - ik heb dan ook minder behoefte aan gezelschap dan aan koortsachtig werken en daarom bestel ik zonder aarzelen doek en verf. Alleen dan voel ik het leven, als ik stug doorga met werken. En als ik gezelschap had, zou ik die behoefte minder voelen of liever gezegd, dan zou ik aan ingewikkelder dingen werken. Maar in mijn isolement vertrouw ik slechts op de extase van bepaalde moment en dan laat ik me gaan in buitensporigheden."

Van Gogh legt in deze brief uit waarom hij zo snel werkt. Hij komt in een bepaalde psychische staat van waaruit hij het doek met verf te lijf gaat. Hij gaat dan zo op in het moment en vastleggen van zijn onderwerp dat hij niet anders kan dan dit zo te doen. Het zijn als het ware momentopnames van wat hij op dat moment ziet en voelt. Hij doorleeft het en fungeert als wijnpers³⁶ voor zijn werk.

JULI 1888

Begin juli neemt Gauguin het voorstel aan om bij Van Gogh te gaan wonen. Dit verblijdt Van Gogh. Hij voelt zich beter dan een half jaar geleden toen hij net uit Parijs kwam. Van Gogh kijkt ernaar uit om samen te leven, te eten, te werken en te praten over kunst en schilderen. Het zal echter nog maanden duren voordat Gauguin daadwerkelijk komt. Hij laat er in de tussentijd ook veel twijfel over bestaan of hij wel komt, door lange periodes van het niet antwoorden op brieven van Van Gogh. Dit tot grote ergernis van Van Gogh. Maar Gauguin heeft last van zware depressies en verkeert zelf daardoor in grote twijfel over het hele bestaan.

³⁶ John Dewey in "Art as experience". Daarin schrijft hij dat de kunstenaar fungeert als wijnpers. De druiven zet hij om in wijn. Gekleurd door de persoonlijkheid van de maker. De kunstenaar is de transformator.

Daarnaast doet Van Gogh nog iets uit de doeken over de extase waar hij eerder over sprak.

635 zondag 1 juli 1888, Arles, aan Theo:

"Wat de landschappen betreft begin ik te vinden dat sommige, die sneller zijn gemaakt dan ooit, de beste zijn van wat ik heb gemaakt. Zoals die waarvan ik je de tekening heb gestuurd, de Oogst en ook de van het Hooischeleven - het is waar dat ik ALLES moet bijwerken om de factuur wat aan te passen, om harmonie te brengen in de penseelstreek, maar in één enkele lange sessie is al het essentiële werk gedaan en als ik er weer aan begin, ontzie ik het zoveel mogelijk. Maar als ik terugkom van zo'n sessie, dan verzeker ik je dat mijn hersenen zo afgemat zijn dat ik, als dat werk vaak terugkeert - zoals het was tijdens de oogst - helemaal verstrooid word en niet meer in staat tot heel wat alledaagse dingen. In die momenten is het vooruitzicht niet alleen te zijn, me niet onaangenaam."

Hieruit blijkt duidelijk dat Van Gogh de komst van Gauguin ook ziet als psychisch vangnet. Hij komt niet thuis in een leeg huis met zijn verstrooide en overwerkte hoofd. En kan dan rust vinden bij een vriend die begrijpt wat hij heeft moeten doorstaan. Misschien stelt het hem ook gerust dat er iemand is als hij weg dreigt te zakken in melancholische gedachten en zware emoties. De angst die hij heeft om alleen te zijn als hij onderuit gaat, wordt hiermee teniet gedaan.

"En heel, heel vaak denk ik aan die voortreffelijke schilder Monticelli, die men zo'n drinker noemde en krankzinnig, als ik mezelf terug zie keren van een geestelijke inspanning om de zes essentiële kleuren - rood, blauw, geel, oranje, lila, groen - met elkaar in evenwicht te brengen."

"Het enige wat daarna verlichting en ontspanning biedt - in mijn geval - en in andere - dat is te verdoven door een goed glas te drinken en flink te roken."

Even verderop legt Van Gogh de vergelijking met het geloof en het "oogsten" van werk na veel inspanning. En hij legt hij uit waarom hij leeft voor het kunstenaarschap.

"Denk dus niet dat ik kunstmatig een koortsachtige situatie in stand zou houden, maar weet wel dat ik volop in de ingewikkelde berekeningen zit waaruit snel het ene na het andere doek voortvloeit, snel gemaakt, maar lang van te voren uitgedacht. En kijk, als ze zeggen dat het te snel is gemaakt, dan kun jij daarop antwoorden dat zij te snel gekeken hebben."

"Maar tijdens de oogst was mijn werk niet gemakkelijker dan dat van de boeren die zelf de oogst binnen halen. Verre van me er over te beklagen is het juist dan dat ik me in het kunstenaarsleven, hoewel dat niet het ware is, bijna even gelukkig voel als ik in het ideale, het ware leven, zou kunnen zijn."

In de brief van 22 juli 1888 klinkt veel frustratie door. Veel van de stressoren waar Van Gogh last van had komen hierin aan bod. Van Gogh heeft het vaak over de naderende verkoop van zijn schilderijen. En hij weet bijna zeker dat de komst van Gauguin hen beide veel zal opleveren. Hij vestigt zijn hoop op veel zaken in de toekomst, maar steeds weer blijken deze niet te worden bewaarheid.

645 zondag 22 juli 1888, Arles, aan Theo:

"Mijn schildersvingers worden toch soepeler, ook al takelt mijn lijf af."

"Ik verouder sneller dan jij, en waar ik naar streef is je minder tot last te zijn. Welnu, als er geen grote rampen gebeuren en als de hemel niet naar beneden komt vallen, hoop ik daar in te slagen."

"Kom nou, een doek dat ik beschilder, is meer waard dan een wit doek. Meer pretenties heb ik niet - twijfel daar niet aan - mijn recht om te schilderen, mijn reden om te schilderen, natuurlijk, die heb ik wel! Dat heeft me alleen maar mijn lijf gekost, dat behoorlijk is afgetakeld - en mijn geest, die te verdwaaasd is om te leven zoals ik zou kunnen en moeten, leven als mensenvriend. Jou heeft het slechts, laten we zeggen, een vijftienduizend francs gekost die je me hebt voorgeschoten."

"Waarde broer, als ik niet gesloopt en verdwaaasd was door dat vervloekte schilderen, wat een handelaar zou ik dan zijn, juist met de impressionisten. Maar ziedaar, ik ben gesloopt."

"Als ik nadacht over, als ik stil stond bij de mogelijke rampen, dan zou ik niets kunnen maken - ik stort me zonder na te denken op mijn werk; ik kom eruit met mijn studies; als de storm te hevig dreunt, dan drink ik een glas te veel om me te verdoven. Dat is dwaas zijn, vergeleken met wat je zou moeten zijn. Maar tevoren voelde ik me minder schilder, schilderen wordt voor mij een ontspanning, zoals de konijnenjacht voor de dwazen, die dat doen om zich te ontspannen. De aandacht wordt intenser, de hand trefzekerder. En daarom durf ik je bijna te garanderen dat mijn schilderwerk beter zal worden. Want dat is het enige wat ik nodig heb."

Hij vergelijkt zichzelf met een dwaas. Omdat hij ziet dat zijn manier van leven zijn lichaam en geest afbreken. Aan de ene kant zit er hoop in dit stuk aan de andere kant spreekt hij over gebroken zijn en werken om niet gek te worden.

De geestelijke gezondheid van Van Gogh begint verder af te takelen.

650 zondag 29 juli 1888, Arles, aan Theo:

"Nu spreek je van de leegte die je soms voelt, dat is precies het zelfde wat ik ook heb. Als we, zo je wilt, de tijd waarin wij leven beschouwen als een echte grote herleving van de kunst, de vermolmde en officiële die nog wel overeind staat, maar die krachteloos is en eigenlijk tot niets in staat, terwijl de nieuwe, eenzame, arme schilders worden behandeld als gekken en dat als gevolg van die behandeling ook echt worden, tenminste wat hun sociale leven betreft."

Van Gogh spreekt hier over een nieuwe fase in de kunst. Hij doelt hier op de veranderde manier van schilderen met minder opsmuk dan in de voorgaande periodes. De schilderkunst met de impressionisten als voorgangers ging naar buiten om alle facetten van het licht vast te leggen. Ze verlieten de gebaande paden die op de academie werd aangeleerd, trokken naar buiten en lieten de geschiedenis en mythen niet meer het onderwerp zijn van het werk.

Van Gogh zelf heeft hier nog een schepje bovenop gedaan door ook met kleurcontrasten te werken om meer uitdrukking te geven aan wat er in hem speelde als hij het werk maakte. Dit ging meer richting de expressionistische manier van schilderen. Zijn kleurgebruik, onderwerp en manier van schilderen (groot, grof en snel) zijn hier kenmerkend voor. Hij wordt ook wel een van de grondleggers van deze stroming genoemd.

AUGUSTUS 1888

660 13 augustus 1888, Arles, aan Theo:

"Het is een tamelijk treurig vooruitzicht om tegen mezelf te moeten zeggen dat het schilderwerk dat ik maak, wellicht nooit enige waarde zal hebben. Als het waard was wat het kost, zou ik tegen mezelf kunnen zeggen: ik heb me nooit om geld bekommerd. Maar in de huidige omstandigheden verslinden we daarentegen geld. Enfin, en toch moeten we nog doorgaan en proberen het beter te doen."

"Maar ik hecht niet aan mijn succes, noch aan mijn geluk, ik hecht aan het voortbestaan van de energieke ondernemingen van de impressionisten, ik hecht aan deze kwestie van een toevluchtsoord en dagelijks brood voor hen. En ik vind het een schande dat ik dat heb, terwijl er van het zelfde bedrag twee kunnen leven. Als je schilder bent, ga je ofwel voor een gek door ofwel een rijkard. Daarom moeten we ons aaneensluiten zoals de oude monniken dat deden."

Van Gogh leeft niet voor zijn succes en ook niet voor een lang, gelukkig leven. Hij heeft een groter, hoger doel voor ogen. Namelijk het stichten van een kunstenaarskolonie waar een ieder hard kan werken zonder verdere zorgen om de praktische zaken van het bestaan.

663 18 augustus 1888, Arles, aan Bernard:

"Gelukkig is mij maag weer zover hersteld dat ik deze maand 3 weken op scheepsbeschuut met melk en eieren heb geleefd."

"Als je het goed maakt, moet je kunnen leven van een stuk brood, ook al werk je de hele dag en heb je nog de kracht om te roken en een glas te drinken, want dat heb je nodig in die omstandigheden."

Hij doelt hiermee op de kunstenaar die zijn voeding ondergeschikt maakt aan zijn werk.

664 19 of 20 augustus 1888, Arles, aan Theo:

"De zon van hier is toch ook heel wat. Zoals het nu gaat, ruïneer ik me en beul ik mezelf af."

665 21 augustus 1888, Arles, aan Bernard:

"Dank voor je brief, dit keer schrijf ik in grote haast en erg uitgeput."

"Oh, die mooie zon hier midden in de zomer, die brandt op je hoofd en twijfel er niet aan dat je er getikt van wordt. Welnu, aangezien ik dat al ben, geniet ik er alleen maar van."

666 21 of 22 augustus 1888, Arles, aan Theo:

"Waarde Theo, Ik schrijf je in grote haast, maar om je te zeggen dat ik zojuist een woordje heb ontvangen van Gauguin die zegt dat hij niet heeft geschreven omdat hij hard aan het werk was, maar die zich nog steeds bereid verklaart om naar het Zuiden te komen zodra de gelegenheid daar is."

Van Gogh is blij met het "woordje" van Gauguin dat hij komt. Dit neemt voor even de onzekerheid van zijn komst weg. Iets waar hij erg over in zat. De komst van Gauguin hangt voor een groot deel samen met het beeld dat Van Gogh heeft van de toekomst. Van Gogh heeft Gauguin in gedachten al hoofd gemaakt van het te starten kunstenaarshuis.

Gauguin die in deze periode last heeft van grote neerslachtigheid kan het niet altijd opbrengen om te schrijven en voelt daarom ook veel twijfel om een beslissing te nemen. Daarnaast heeft hij geen geld om de reis naar het zuiden te betalen.

671 29 of 30 augustus 1888, Arles, aan Theo:

"Ik heb een massa nieuwe ideeën voor mijn werk en als ik heel ijverig doorga met de figuur, ontdek ik wellicht iets nieuws. Maar wat wil je, soms voel ik me te zwak tegenover de huidige omstandigheden en zou je en wijzer en rijker en jonger moeten zijn om te overwinnen. Gelukkig voor mij hecht ik geenszins aan een overwinning, en in de schilderkunst zoek ik slechts een middel om me door het leven heen te slaan."

"De omstandigheden zouden in de toekomst nog wel kunnen verslechteren, enfin, hoe het ook zij, als ik de figuur eenmaal te pakken heb, lijkt het werk me serieuzer."

"De problemen met de modellen gaan toch maar door; met de hardnekkigheid van de mistral hier stemt me dat niet vrolijk."

Van Gogh spreekt zijn zorgen uit over de toekomst. Voelde hij aankomen dat hij weer ziek zou worden? Ondanks zijn grote plannen en grote energie om te werken wordt hij belemmerd door geldgebrek en zijn lichamelijke gestel.

SEPTEMBER 1888

672 1 september 1888, Arles, aan Theo:

"Maar al te dikwijls raak ik helemaal ontmoedigd bij de gedachte aan wat Gauguin op den duur van de streek zal zeggen. Het isolement is hier heel aanzienlijk en omdat je steeds maar geld uitgeeft, moet je hier treden in het ijs uithakken om van de ene werkdag naar de andere te komen. Het probleem met de modellen is er, maar geduld en vooral voortdurend een paar centen op zak hebben helpt wel. Maar het probleem bestaat echt. Ik voel dat ik zelf nu nog een heel anders schilder zou kunnen zijn, als ik in staat was die hele modellenkwestie naar mijn hand te zetten. Maar ik voorzie ook de mogelijkheid dat ik afgestompt raak en dat ik de periode waarin ik de kracht heb om kunstwerken te maken, zie verstrijken, zoals je in de loop van het leven je hitsigheid verliest. Daaraan valt niet te ontkomen en natuurlijk is

het in beide gevallen dringend noodzakelijke zelfverzekerd te zijn en het ijzer te smeden als het heet is. Ik ben dan ook vaak de wanhoop nabij."

673 3 september 1888, Arles, aan Theo:

"Ah, waarde broer, soms weet ik zo goed wat ik wil. Ik kan in het leven en ook bij het schilderen wel zonder God, maar ziek als ik ben, kan ik niet zonder iets wat groter is dan ik, iets wat mijn leven is: scheppingskracht. En als je, lichamelijk van die kracht, gedachten probeert voort te brengen in plaats van kinderen, dan ben je op die manier toch een deel van de mensheid. En in een schilderij zou ik iets troostends willen zeggen zoals muziek. Ik zou mannen of vrouwen willen schilderen met dat ondefinieerbaar eeuwige, waarvan de nimbus vroeger het symbool was en dat wij proberen te bereiken door de schittering zelf, door de trilling van onze kleuren."

(Wauw, wat een bizar mooi stukje tekst heeft Van Gogh hier geschreven! Dit is niet alleen een tekst, maar inhoudelijke religie; geloof, hoop en liefde voor het kunstenaarschap. Het doel om te creëren!)

De weken tussen 3 en 18 september gaan in redelijke rust voorbij. Van Gogh zit in een opwaartse energie en werkt veel in de nacht, om zo de kleuren van de nacht te vangen. Gauguin heeft niet meer gereageerd op brieven van Van Gogh. En Van Gogh stelt zich de vraag of hij nog wel komt. De onzekerheid hierover vreet hem bijna op. Dit is een extra kopzorg die hij eigenlijk niet het hoofd kan bieden naast alle andere lopen zaken.

Verder gaat de inrichting van het huis gestaag door en leent Theo op zijn beurt weer geld om meubels te kunnen kopen voor het huisje. Hij zit beter in zijn vel, heeft geen last van zijn maag en hoopt helderder te zijn in zijn kop dan voorheen.

681 11 september 1888, Arles, aan Theo:

"De kwestie van het ter plaatse en 's nachts schilderen van nachttaferelen en nachteffecten interesseert me enorm. Deze week heb ik absoluut niets gedaan dan schilderen en slapen en eten. Dat wil zeggen, sessies van twaalf uur, van zes uur, dat hangt ervan af, en daarna 12 uur slaap, ook in één stuk."

682 18 september 1888, Arles, aan Theo:

"Waarde Theo, eindelijk zijn we op de juiste weg! Natuurlijk, zolang je jong bent, geeft het niets om huis noch haart te hebben en als een reiziger in cafés te leven, maar nu werd dat ondragelijk voor me, en het was vooral niet te combineren met weldoordachte arbeid. Mijn plan is dan ook helemaal klaar. Ik zal proberen schilderijen te maken voor wat jij me elke maand stuurt en verder wil ik schilderijen maken voor het huis. Wat ik voor het huis zal maken, zal dienen om jou de eerder gemaakte onkosten te vergoeden. Ik blijf namelijk een beetje een handelaar in die zin dat ik absoluut wil bewijzen dat ik mijn schulden betaal en weet wat ik wil met de koopwaar die dit zware beroep van armlastige schilder me dwingt te maken. Enfin, ik ben er vrijwel zeker van dat het met zal lukken een decoratie te maken die in de tussentijd 10 duizend francs waard zal zijn."

Het optimisme over de toekomst en het zelfvertrouwen druipen er vanaf. Hij kan het wel, zijn werk is goed. Het gaat verkopen. En dan zal hij alles terugbetalen. Van Gogh is lyrisch over de natuur. Hij zit weer in een positief werkritme. En klinkt opgewekt. Op het manische af.

683 18 september 1888, Arles, aan Theo: (tweede brief die dag)

"Waarde Theo, vanmorgen vroeg heb ik je al geschreven, daarna ben ik verder gegaan met een schilderij van een park in de zon. Vervolgens heb ik het naar huis gebracht - en ben ik weer van huis gegaan met een leeg doek en dat is ook af. En nu heb ik weer zin om je nog eens te schrijven. Want nooit heb ik zoveel geluk gehad, de natuur is uitzonderlijk mooi. Alles en overal. De hemelkoepel is van een wondermooi blauw, de zon heeft stralen van bleekzwavelgeel en het is zacht en vriendelijk als de combinatie van hemelsblauwe en gele tinten bij Vermeer van Delft. Ik kan niet zo mooi schilderen, maar ik ga er zo in op dat ik me laat gaan zonder ook maar aan één enkel voorschrift te denken."

"Maar mijn verf, mijn doek, mijn beurs zijn momenteel helemaal uitgeput. Het laatste schilderij, gemaakt met de laatste tubes op het laatste doek, is een natuurlijk groene tuin, geschilderd zonder echt groen, met alleen Pruisisch blauw en chromaat geel. Ik begin me heel anders te voelen dan

*toen ik hier kwam; ik twijfel niet meer, ik aarzel niet meer om ergens aan te beginnen en dat zou nog wel kunnen toenemen.
Maar wat een natuur!"*

Van Gogh gaat als een zeer gedreven schilder door met het maken van studies. Een helder doel voor ogen.

689 26 september 1888, Arles, aan Theo

"Mijn grote verdriet is dat jij niet kunt zien wat ik hier zie."

"Vandaag heb ik weer van 7 uur 's morgens tot 6 uur 's avonds gewerkt en ben alleen van mijn plaats geweest om op twee passen afstand een hapje te gaan eten. Daarom gaat het werk snel. Maar wat zul jij ervan vinden? Wat zal ik er over enige tijd zelf van denken? Ik heb op dit moment een helderheid of een liefdesblindheid voor het werk. Want deze entourage van kleuren is voor mij helemaal nieuw en brengt me in de grootst mogelijke verrukking. Van vermoeidheid is geen sprake, ik zou vannacht zelfs nog een schilderij kunnen maken en het mee naar huis brengen."

"Ah wat zou ik graag willen dat jij alles zag wat ik dezer dagen zie. Met zoveel mooie dingen om me heen kan ik niet anders dan me laten gaan. Vooral omdat ik voel dat het wat beter zal worden dan de laatste zending. Maar de laatste zending bestond uit studies die ervoor hebben gezorgd dat ik de dagen, nu er geen wind staat, vol zelfvertrouwen kan werken."

Van Gogh heeft het hier ook over zijn doel om goede schilderijen te maken en hij heeft het gevoel dat hij steeds beter wordt. Daarnaast probeert hij veel werken te maken in de hoop dat er goede tussen zitten om te exposeren. Net als zijn tijdgenoten maakt hij zich op voor 1889³⁷ en voor de exposities die hij verwacht te gaan hebben.

De emotionele manier van het opgaan in de natuur en deze pracht willen delen zegt iets over de mentale staat van Van Gogh. Er zit een opgaande lijn in zijn gemoedstoestand. Een opgewondenheid, extase ten opzichte van zijn werk.

³⁷ De 10de wereld tentoonstelling vindt plaats in Parijs en veel kunstenaars van die periode willen hun werk daar laten zien aan de massa.

OKTOBER 1888

695 woensdag 3 oktober 1888, Arles, aan Gauguin:

"Ik heb dezer dagen een buitengewone werkdrijf: momenteel worstel ik met een landschap met blauwe lucht boven een enorme groene, purperen, gele wijngaard met zwarte en oranje olijfranken."

Van Gogh ervaart zijn werkdrijf als iets dat buiten zijn normale werkdruk valt. In het volgende citaat legt hij het verband met schilderen en het normale bewustzijn.

"Ik moet zelfs nog meer genezen van de gebruikelijke versuffing van onze zogenaamde beschaafde toestand, om een beter model te hebben voor een beter schilderij."

Door te schilderen en het kijken naar zijn onderwerp komt hij achter de ware aard ervan. En kan hij doorgronden opdat hij het kan overbrengen in zijn werk. Dit, omdat hij niet de perfectie van de natuur zelf kan schilderen, maar wel wat het in hem teweeg brengt. Zie volgend citaat:

"Ik vergeet alles terwille van de uiterlijke schoonheid van de dingen, die ik niet kan weergeven, want in mijn schilderij geef ik die lelijk en grof weer, terwijl de natuur mij volmaakt overkomt."

"Nu heb ik echter nog zoveel vuur in mijn knokige karkas dat ik recht op mijn doel af ga; het resultaat daarvan is een wellicht soms originele oprechtheid in wat ik voel, als het motief zich tenminste leent voor mijn ruwe en onbeholpen uitvoering."

Van Gogh werkt in grote haast aan zijn nieuwe werken. Hij probeert zoveel mogelijk klaar te krijgen voordat de mistral weer toeslaat en hij niet naar buiten kan om te werken.

Van Gogh zit weer in geldnood, maar hij heeft te horen gekregen dat Gauguin nu echt zijn kant op komt.

699 8 oktober 1888, Arles, aan Theo:

"We hebben hier momenteel een volstrekt meedogenloze mistral - dat is heel slecht voor het werk."

"Ik moet trouwens gereed staan om aan het werk te gaan zodra het mooie weer zich aandient. We hebben een niets ontziende mistral, maar ik moet me gereed houden, werken doe ik in de korte perioden tussendoor. En dan moet alles in orde zijn en klaar om strijd te leveren."

"Je moet hier namelijk profiteren van de perioden tussen de mistral door en van tevoren gereed zijn. Waarde Theo duizendmaal dank voor de zending verf en voor je brief vandaag. Het werk heeft me in zijn greep en ik weet zeker dat ik er niets op verlies als ik zo door kan gaan. Deze grote doeken zijn allemaal goed. Maar ze zijn ook erg afmattend."

Van Gogh heeft het wel drie keer in deze brief over de mistral. En over het werk dat hem afmat.

Daarnaast vraagt hij ook een paar keer om meer geld. En dat het niet kan wachten.

"Neem mij ondertussen ook niet kwalijk dat ik mijn budget overschrijd, ik zal des te harder werken, dat verzeker ik je. Maar ik heb een driedubbele hekel aan dat melancholieke a la Meyron³⁸!!! (Ik was sinds donderdag zo druk dat ik van donderdag tot maandag maar twee maaltijden heb gehad, voor de rest had ik alleen maar brood en koffie, die ik nog op de pof moest drinken ook en die ik vandaag moest betalen. Dus als je kunt wacht dan geen moment)."

"Maar dat zou me niet kunnen schelen., waarde broer, als ik niet aanvoelde dat jijzelf gebukt moet gaan onder deze druk die het werk tegenwoordig op ons uitoefent. Maar ik durf wel te geloven dat jij, als je de studies zag, mij gelijk zou geven dat ik 'flink op stoom' doorwerk, zolang het mooi weer is -

³⁸Charles Meyron was een Franse kunstenaar (1821-1861) die was opgenomen in een inrichting en zich daar dood had gehongerd.

wat de laatste dagen niet het geval is - een meedogenloze mistral die de dorre bladeren als een bezetene meevoert. Maar tussen nu en de winter komt er nog een periode met prachtig weer en magnifieke effecten en dan is het opnieuw zaak zich er roekeloos op te storten. Ik ga zo op in het werk dat ik niet ineens kan ophouden. Wees maar gerust, het slechte weer zal me vroeg genoeg een halt toeroepen."

Na deze laatste woorden vol zelfvertrouwen en hoop volgt er een periode waarin Van Gogh afglijdt. Het harde werken begint zijn tol te eisen.

De glijdende schaal.

702 woensdag 10 of donderdag 11 oktober 1888, Arles, aan Theo:

"Waarde Theo, Nu ik er dezer dagen zo vaak aan denk dat alle uitgaven voor het schilderen op jou neerkomen, kun je je niet voorstellen hoezeer me dat verontrust."

"Als ik niet steeds afschuwelijk werd gekweld door die ongerustheid, dan zou ik zeggen dat het goed gaat, want het werk zal beter worden en mijn gezondheid is veel beter dan in Parijs. Ik merk steeds meer dat het werk oneindig veel beter gaat als je goed eet, als je je verf, je eigen atelier hebt en al dat soort dingen."

Maar sta ik erop dat mijn werk vlot? Nee, duizendmaal nee. Ik wou dat ik je goed kon doordringen van deze waarheid: dat jij door geld te geven aan kunstenaars, zelf kunstenaarswerk verricht en dat ik alleen zou willen dat mijn doeken zodanig worden dat jij niet al te ontevreden over jouw werk hoeft te zijn. En dat is niet alles, ik zou ook willen dat je beseft dat we met het geld dat we uitgeven, winst maken en dat we zodoende een grotere onafhankelijkheid zullen bereiken dan de handel als zodanig biedt."

Van Gogh vindt het verschrikkelijk dat hij zo op de zak van broer teert, maar beschrijft eveneens de noodzaak ervan en vindt dat Theo zelf deel uitmaakt van het werk. Van zwaar emotioneel smeken om meer geld naar zeer dominant uitspreken waarom het toch moet.

Een paar dagen later komt de vermoeidheid naar boven.

703 zaterdag 13 oktober 1888, Arles, aan Theo:

"Vergeef me deze erg slechte krabbels. Ik ben doodmoe door het schilderen van die diligence van Tarascon en ik zie dat mijn hoofd niet naar tekenen staat. Ik ga eten en vanavond schrijf ik je nog eens."

"Nu ga ik weer verder met de brief. Wat zou ik je graag het werk willen laten zien dat ik onder handen heb! Ik ben werkelijk zo moe dat ik zie dat het schrijven niet erg vlot."

"Ik val werkelijk om van de slaap en ik kan niets meer zien, zo moe zijn mijn ogen."

704 maandag 15 oktober 1888, Arles, aan Theo:

"Ik was en ben nog altijd doodmoe van het werk van vorige week. Ik kan nog niets doen, maar er staat trouwens een zeer straffe mistral, die stofwolken doet opwaaien die de bomen aan de Lice van boven tot onder wit maken. Ik ben dus wel genoodzaakt om me rustig te houden. Ik heb zojuist 16 uur aan een stuk geslapen, waardoor ik weer behoorlijk tot mezelf gekomen ben. En morgen zal ik hersteld zijn van die uitputting. Maar kom, ik heb een goede week achter de rug, met 5 doeken, als dat zich nu een beetje op deze week wreekt, welnu, dat is normaal. Als ik rustiger had gewerkt, dan zie je wel dat de mistral me weer zou hebben verrast. Ah, als het hier mooi weer is moet je ervan profiteren, anders zou je nooit iets doen."

Het is een misvatting van Van Gogh om te denken dan hij zo snel zal herstellen. Hij zit al een tijdje in een periode waarin hij zich fysiek en mentaal uitput, maar dat overzicht lijkt hij niet te hebben. Het lijkt alsof manische periodes worden afgewisseld met depressieve.

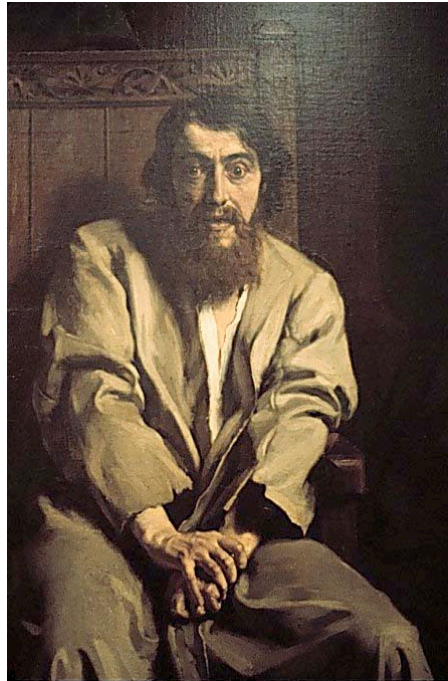
Gauguin heeft laten weten dat hij rond de 20ste van die maand komt. Ondanks dit bericht bevindt Van Gogh zich in een neerwaartse spiraal. Hij is zwaar overwerkt en heeft enorm veel last van zoals hij zelf schrijft "opmerkelijk vermoeide ogen". Het huisje is nog niet geheel naar zijn wens ingericht en hij eet slecht.

709 zondag 21 oktober 1888, Arles aan Theo:

"Ik ben niet ziek, maar ik zou het zonder enige twijfel worden als ik niet iets stevigs te eten name en niet enkele dagen ophield met schilderen. Enfin, ik ben weer bijna vervallen in de toestand van waanzin van Hugo van der Goes"

op het schilderij van Emile Wauters³⁹. En als het niet zo was dat ik min of meer de dubbele natuur had van een monnik én van een schilder, dan zou ik - en dat al sinds lange tijd - helemaal en voluit in bovengenoemde toestand zijn vervallen."

Van Gogh is, zoals eerder geschreven, bezig met een uitputtingsslag en hij geeft het zelf ook aan. Hij weet ook wat hij zou moeten doen om het tij te keren, maar is niet bij machte dit te doen. Hij moet door, ook al zegt hij dat hij drie dagen rust zal nemen.

³⁹ Het schilderij waar Van Gogh op doelt is een werk van Emile Wauters, een Belgische kunstschilder (1846-1933). Zie detail ervan hierboven.. Op het schilderij is Hugo van der Goes, eveneens uit België, (1430-1482) te zien. De laatste was in zijn tijd zeer bekend en goed verdienend kunstenaar, maar was ook belangrijk binnen de kerkelijke gemeenschap. Hij kreeg echter een "aanval" in 1480 toen hij in een buitenhuis zat. De reden van zijn verblijf aldaar waren mogelijk zijn zware depressieve periodes en een grote onbeantwoorde liefde. Wauters probeert de gekte van Van der Goes over te brengen. Het is niet vreemd dat Van Gogh parallellen trekt met zijn leven en dat van Van der Goes.

"Enfin, zelfs dan geloof ik niet dat mijn waanzin vervolgingswaanzin zou zijn, want als mijn geest in een toestand van overspannenheid is, vervalt hij meer in gedachten over eeuwigheid en het eeuwige leven. Maar toch moet ik oppassen met mijn zenuwen etc."

Van Gogh refereert hier naar zijn geloof. En hoopt niet in dezelfde donkere periode te vervallen waarin hij zat op het moment dat hij in Parijs was.

"Ik vind het afschuwelijk dat ik je weer om geld moet vragen, maar ik kan er niets aan doen en daar komt bij dat ik weer uitgeput ben."

"Alsjeblieft, stuur me, als je kunt tenminste, meteen nog 50 francs, anders weet ik niet hoe ik het moet redden."

Van Gogh voelt dezelfde drang en werkt met dezelfde geestdrift om nu de herfst te vangen. Daar waar hij eerder de bloeiende bloesem van de lente ving, moet hij dat nu ook doen.

710 maandag 22 oktober 1888, Arles, aan Theo:

"Zo, en ik had nog wel gezworen niet te werken. Maar het is alle dagen zo, in het voorbijgaan kom ik soms zulke mooie dingen tegen dat ik ten slotte toch moet proberen ze te maken. Wel, het geld dat jij mij geeft en waarvan ik je trouwens meer dan ooit vraag, dat zal ik je in werk terugbetalen en niet alleen dat van nu, maar ook dat van vroeger."

Maar laat mij werken zolang het niet absoluut onmogelijk is. Want als ik niet van de gelegenheid profiteerde, zou het nog veel erger zijn."

Van Gogh ziet zijn werk ook als verlichting van zijn klachten. Als hij zou stoppen krijgt hij meer last van zijn gedachten. Het lijkt een vicieuze cirkel waarin hij zich bevindt: zijn werk is een manier om in leven te blijven, om in een toekomst te kunnen voorzien, maar tegelijkertijd vreet het hem, letterlijk en figuurlijk, op.

712 25 oktober 1888, Arles, aan Theo:

"Waarde Theo, Dank voor je brief en biljet van 50 francs. Zoals je hebt vernomen uit mijn telegram, is Gauguin in goede gezondheid aangekomen. Ik heb zelfs de indruk dat hij het beter maakt dan ik."

"Hij is als mens heel erg interessant en ik heb alle vertrouwen dat wij met hem een massa dingen zullen doen. Hij zal hier waarschijnlijk veel produceren en misschien - dat hoop ik - ik ook."

"En dan denk ik dat de last voor jou een beetje minder zwaar zal zijn en ik denk zelfs veel minder zwaar. Ik voel zozeer de behoefte om te produceren dat het me geestelijk sloopt en lichamelijk uitput, want al met al heb ik echt geen enkele andere manier om ooit onze kosten eruit te halen. Ik kan er niets aan doen dat mijn schilderijen niet worden verkocht. Toch zal er een dag komen dat men zal zien dat ze meer waard zijn dan wat wij erin steken voor de verf en mijn al met al zeer schamele levensonderhoud."

"Maar, waarde broer, mijn schuld is zo groot dat, als ik die eenmaal betaald heb, waarin ik volgens mij toch zal slagen, de moed om schilderijen te produceren mij mijn hele leven zal hebben gekost en het zal mij voorkomen dat ik niet heb geleefd."

"Ik moet een poosje op mijn eten letten en dat is alles. En absoluut alles."

Van Gogh onderschat zijn erbarmelijke lichamelijke toestand en denkt dat hij alles weer op de rit kan krijgen door een poosje op zijn eten te letten. De druk die hij verder voelt vanwege alles wat er speelt laat hij buiten beschouwing.

Zijn broer stuurt hem een brief die hem enigszins gerust zou moeten stellen.

713 27 oktober 1888, Parijs, Theo aan Van Gogh:

"Ik ben heel erg blij dat Gauguin bij je is, want ik was bang dat hij om een of andere reden niet kon komen. Nu begrijp ik uit je brief dat je ziek bent en dat je je een heleboel zorgen maakt. Eens en voor altijd moet ik je iets zeggen."

Ik ben van mening dat de kwestie van het geld en van de verkoop van schilderijen en de hele financiële kant niet bestaat, of liever gezegd, dat die bestaat zoals een ziekte. Aangezien het zeker is dat de kwestie van het geld niet zal verdwijnen voordat er een geweldige revolutie of waarschijnlijk meerdere revoluties hebben plaatsgevonden, moeten we die behandelen zoals je syfilis behandelt, als je dat hebt. Dat wil zeggen, voorzorgsmaatregelen nemen tegen de ongelukken die eruit kunnen voortvloeien, maar je er verder geen zorgen over maken. Jij denkt er de laatste tijd te veel aan en hoewel er geen verschijnselen van een ongeluk zijn, ben je er wel beroerd van. Met die ongelukken bedoel ik de armoede, en om daar niet in terecht te komen, moet je dus kalm aan doen, je niet te buiten gaan en andere ziektes zoveel mogelijk vermijden.

Je hebt het over geld dat je me schuldig bent en dat je me wilt terugbetalen. Daar wil ik niets van weten. Wat ik je toewens, is dat je je nooit zorgen zou hoeven te maken. Ik moet werken voor geld. Aangezien wij met z'n tweeën niet al te veel te besteden hebben, moeten we niet te veel op onze schouders nemen, maar dat in aanmerking genomen, kunnen we het nog wel enige tijd uithouden, zelfs zonder wat dan ook te verkopen."

Hier laat Theo zijn broer duidelijk weten hoe het ervoor staat. Hij wil geen geld terug. Ze moeten het rustig aandoen, maar er is geen reden tot paniek. Zelfs als ze de komende periode niets verkopen. Dit bevestigt het beeld dat de er zich binnenin Van Gogh iets manifesteert wat hij niet aan kan. Welke psychische aandoening het ook mag wezen, het is een macht vele malen groter en sterker dan hij en hij kan zich niet verweren.

Dan volgt er een korte periode van relatieve rust. Gauguin en Van Gogh proberen een gemeenschappelijk huishouden op te zetten en hebben veel met elkaar te bespreken. Van Gogh komt meer tot rust, want waar hij maanden naartoe heeft geleefd is eindelijk daar. Het delen van zijn gele huis. Het startpunt van een kunstenaarshuis. Gauguin is in staat geweest zijn zware periode in Pont-Aven af te sluiten met de verkoop van werk en de komst naar Arles. Beiden hebben de hoop dat dit een positieve periode in zal luiden. Dit is echter een periode waarin men zich bevindt als men op vakantie is. Een interbellum. Een periode van overgang tussen oud en nieuw. Een periode waarin even de spanningen van alle dag wegvallen en er nieuwe zaken zijn waarop je je kan concentreren.

Maar zodra er weer patronen in het dagelijkse leven beginnen te ontstaan komen de onderliggende problemen weer langzaam boven.

714 28 oktober 1888, Arles, aan Theo:

"Ik voel me nog steeds moe en dof in mijn hoofd, maar het gaat deze week beter met me dan de afgelopen veertien dagen."

Van Gogh, 'Herinnering aan de tuin in Etten' (1888) 73,5 x 92,5 cm, olieverf op doek
St. Petersburg, Hermitage

NOVEMBER 1888

717 3 november 1888, Arles, aan Theo:

"Wij werken hard en het leven met zijn tweeën loopt heel goed."

Van Gogh schrijft een week niet. Op 10 november schrijft hij weer. De mannen zijn druk bezig met schilderen en hebben hetzelfde onderwerp onder handen. Het nachtcafé. Ze schilderen veelal in de avond en bezoeken geregeld het bordeel.

Over Gauguin schrijft Van Gogh in brief 719 op 11 of 12 november het volgende:

"Het is een groot kunstenaar en een zeer voortreffelijke vriend."

Onder aanmoediging van Gauguin begint Van Gogh meer te werken vanuit zijn verbeelding en minder naar wat er fysiek om hem heen is. Hij schildert deze dagen "Herinnering aan de tuin in Etten".

Van Gogh schrijft weer een week niet. De 19de volgt zijn eerste brief. Hij heeft het niet over zijn lichamelijke en geestelijke gesteldheid. Deze lijken tijdelijk een minder grote rol te spelen. Wel praat hij over de wereldtentoonstelling van 1889 waar hij een dertigtal doeken wil laten zien. Dit is één van de doelen die hij voor ogen heeft met zijn werk. Een grote drijfveer om meer en beter werk te maken.

De verkopen van Gauguin zetten in deze periode door. Hij heeft het er ook over geld apart te leggen om een kunstenaarskolonie te stichten op Martinique. Dit zit het plan van Van Gogh om Gauguin hoofd te maken van het kunstenaarshuis dwars, omdat hij een toekomst met Gauguin in gedachten had. Dit kan voor extra wrijving tussen beiden heren hebben gezorgd. Van Gogh hoopte iets op te gaan bouwen en iemand naast hem te hebben in tijden van nood. Maar Gauguin denkt aan een toekomst elders. Daarnaast verkoopt Gauguin wel en Van Gogh niet. Dit kan weer tot jaloerse gevoelens hebben geleid.

Van Gogh is blij dat zijn broer net als hijzelf, nu niet meer alleen woont. Theo heeft twee Nederlandse kunstenaars onder zijn hoede genomen. Hij zorgt nu voor minstens vier kunstenaars.

722 woensdag 21 november 1888, Arles, aan Theo:

"Je kunt je niet voorstellen hoe blij ik ben dat jij schilders om je heen hebt en niet alleen bent in je appartement, zoals ik ook heel blij ben dat ik zo'n goed gezelschap heb als Gauguin."

De geestelijke en lichamelijke gezondheid van Theo en Vincent van Gogh hebben veel met elkaar gemeen. Van Gogh weet hoe belangrijk het is om niet alleen te zijn in donkere periodes. Omdat er dan gevaar op de loer ligt. Gevaar dat hen over het randje van de samenleving kan duwen.

Dan duurt het nog tien dagen tot de volgende brief.

"We brengen onze dagen door met werken, altijd maar werken, 's avonds zijn we uitgeput en gaan we naar het café om daarna vroeg naar bed te gaan. Dat is ons bestaan. Natuurlijk is het hier nu ook winter, hoewel het van tijd tot tijd nog altijd heel mooi weer is. Maar ik vind het een genoegen om te proberen uit de verbeelding te werken, want dan hoef ik het huis niet uit. Werken in de hitte van een broeikas hindert me niet, maar van de kou moet ik niets hebben, zoals je weet."

DECEMBER 1888

Dan, weer tien dagen later, schrijft Van Gogh voor het eerst dat de samenwerking lijkt te mislukken. De karakters van de twee mannen blijken toch niet makkelijk samen te gaan in één huis. Getuige de volgende brief.

724 dinsdag 11 december 1888, Arles, aan Theo:

"Ik geloof dat Gauguin een beetje teleurgesteld was in de goede stad Arles, in het gele huisje waar wij werken en vooral in mij. Er zijn hier zowel voor hem als voor mij immers nog ernstige moeilijkheden te overwinnen. Maar die moeilijkheden bevinden zich veeleer in ons zelf dan elders. Al met al denk ik dat hij ofwel zonder meer zal vertrekken - ofwel zonder meer zal blijven. Alvorens te handelen, zo heb ik hem gezegd, moet hij nadenken en zijn berekeningen nog eens overdoen. Gauguin is sterk, heel

creatief, maar juist daardoor heeft hij behoefte aan rust. Zal hij die elders vinden als hij die hier niet vindt? In volle rust wacht ik zijn beslissing af. Met een stevige handdruk. Vincent"

In een brief uit dezelfde periode schrijft Gauguin aan Theo:

"Vincent en ik kunnen absoluut niet zonder problemen samenleven, als gevolg van onverenigbaarheid van temperament, en hij zowel als ik hebben rust nodig om te werken. Hij is een man met een opmerkelijke intelligentie, die ik enorm respecteer en die ik met spijt verlaat, maar, ik herhaal, het is noodzakelijk."

Op 17 of 18 december schrijft Van Gogh zijn laatste brief voor het oorincident met opname in het ziekenhuis tot gevolg. Van Gogh en Gauguin bezoeken nog wel samen een museum in Montpellier. Er lijkt een status quo te zijn ontstaan tussen de mannen en de situatie waar ze in zitten. In afwachting van iets dat het zal doorbreken.

726 maandag 17 of dinsdag 18 december 1888, Arles, aan Theo:

"Gauguin en ik praten veel over Delacroix, Rembrandt, etc. De discussies zijn uiterst geladen. Soms hebben we na afloop een hoofd dat zo leeg is als een elektrische batterij na ontlading."

Van Gogh is het nu om het even of er wel of geen kunstenaarsgemeenschap ontstaat. Iets dat eerst grote prioriteit genoot, heeft aan belangrijkheid ingeboet. Het is op losse schroeven komen te staan. En Van Gogh lijkt nu even niet te weten hoe het verder moet. Het wegvallen van dit doel moet ook een impact op zijn psychische gesteldheid hebben gehad. Ook al schrijft hij hier onverschillig over. Dit kan een voorbode zijn op wat er komt.

"Wat betreft het stichten van een leefgemeenschap van schilders, je ziet zulke merkwaardige dingen en ik eindig met wat jij altijd zegt: wie dan leeft wie dan zorgt."

Van Gogh besluit zijn brief met de volgende woorden:

"Mocht je soms denken dat het werk Gauguin of mij gemakkelijk afgaat: het werk is niet altijd eenvoudig. En dat de Hollandse vrienden zich in hun moeilijkheden evenmin laten ontmoedigen als wij, dat wens ik hun toe en jou ook."

Op de avond van 23 december 1888 openbaart zich een psychische crisis bij Van Gogh, waarbij hij een deel van zijn linkeroor afsnijdt⁴⁰, dit in een verband wikkelt en naar een bevriende prostituée brengt. Hij zou ook Gauguin in volledige razernij hebben gevolgd door de straten van Arles. De dag na dit incident is hij door de politie gevonden. In het huis was overal bloed. En Van Gogh lag op de grond. Hij is toen naar het ziekenhuis gebracht.

Wat er precies is gebeurd en wat de reden ervoor was, blijft, zoveel jaar na dato, onduidelijk. Wat wel duidelijk is, is de periode er naartoe, omdat deze veel blootlegt van de innerlijke wereld van Van Gogh.

Er zijn twee zaken die de neerwaartse spiraal van de geestelijke gesteldheid van Van Gogh in een stroomversnelling hebben kunnen brengen met het incident tot gevolg. Dat zijn:

1. Van Gogh had ruzie met Gauguin over de bazin van het nachtcafé waar ze vaak kwamen. Ze waren beiden bevriend geraakt met haar en hadden haar verscheidene malen geschilderd en waren mogelijk verliefd op haar. Mogelijk onder invloed van drank en de labiele geestelijke toestand.
2. Van Gogh had kort te voren van zijn broer te horen gekregen dat hij ging trouwen en was hierdoor bang zijn financiële en emotionele steun te verliezen. In een citaat van een brief aan Theo's verloofde, Jo Bonger, schrijft Theo het volgende: "Toen ik het met hem (Van Gogh) over jou had, wist hij precies wat

⁴⁰Of Van Gogh het zelf heeft gedaan met een scheermes, of dat Gauguin dit heeft gedaan met een zwaard is niet helder. Er gaat ook een versie rond dat de vrienden besloten dat Van Gogh het zelf had gedaan, om zo Gauguin uit de gevangenis te houden.

ik bedoelde en toen ik hem vroeg of hij het met ons eens was, zei hij dat het huwelijk niet moest worden gezien als het belangrijkste in het leven."

Dit was op 25 december 1888, twee dagen na het afsnijden van het stukje oor. Theo was met de nachttrein vanuit Parijs naar Arles gekomen en zocht Van Gogh op in het ziekenhuis.

Het incident zat er al een tijdje aan te komen. Er moest iets gebeuren. Van Gogh zat steeds slechter in zijn vel. De periodes van diepe treurnis, zware gedachten, niet ingeloste hoop op betere tijden en een manische houding ten opzichte van zijn werk werden groter. En omdat Van Gogh zelf niet in staat was om rust en regelmaat aan te brengen in zijn bestaan kon het bijna niet anders dan dat er iets groots moest gebeuren om het patroon te doorbreken. Dit incident was dat moment. Hij kon niet langer zo doorgaan. Hij brak en viel.

Bijna twee weken werd hij in het ziekenhuis opgenomen.

729 4 januari 1889, Arles, aan Theo:

"Als ik hier uit kom, kan ik hier weer stilletjes mijn gang gaan en weldra breken de mooie dagen aan en dan ga ik weer aan de bloeiende boomgaarden beginnen.

Waarde broer, ik betreur het zo van je reis, ik wou dat je dat bespaard was gebleven, want al met al is me niets ergs overkomen en was er geen reden om zoveel moeite te doen."

Omstreeks 4 februari 1889 krijgt Van Gogh zijn tweede crisis. Hij wordt weer opgenomen nu mogelijk verkerend in een delirium⁴¹. Hij dacht dat hij vergiftigd was. De episode zoals hierboven beschreven zal zich nog enkele malen herhalen.

Op 27 juli 1890 schiet Van Gogh zich in zijn borst. Hij overlijdt twee dagen later. Theo is bij hem.

⁴¹ Een delirium of delier, is een psychosomatische stoornis. Een lichamelijk defect maakt dat de psyche in de war raakt. Iemand die hier aan lijdt heeft moeite met nadenken, is verward. Hiernaast kan men ook last hebben van wanen en hallucinaties. De intensiteit verschilt evenals de duur van een delirium.

a. Paul Gauguin, 'Nachtcafé in Arles' Madame Ginoux (1888)
 71,5 x 91,5 cm olieverf op doek.
 Pushkin Museum of Fine Art, Moskou, Rusland

b. Vincent van Gogh, 'De Arlesienne' (1888)
 65 x 54 cm olieverf op doek,
 São Paulo Museum of Art, Brazilië

Bronnenlijst

- Wieg, R., '*Kameraad Scheermes*' (2003), Uitgeverij De Arbeiderspers
- Bernlef, J., '*Hersenschimmen*' (1985), Em. Querido's Uitgeverij B.V.
- <http://sociaalemotioneleontwikkeling.net/wat-is-sociaal-emotionele-ontwikkeling/> geraadpleegd in januari 2014

Willem de Kooning

- Swaab, D., '*Wij zijn ons brein*' (2010), Uitgeverij Contact, Amsterdam.
- M. Stevens, A. Swan , '*De Kooning, een Amerikaanse meester*' (2006) Nw A'dam uitgevers.
- Roos, R en Welling, D *Willem de Kooning 1904 – 1997*, (20/03/97) Trouw via:<http://www.trouw.nl/tr/nl/5009/Archief/archief/article/detail/2692979/1997/03/20/Willem-de-Kooning-1904---1997.dhtml>
- Pollock, J. via wikipedia, geraadpleegd op 03-12-2013 via http://nl.wikipedia.org/wiki/Jackson_Pollock
- Gorky, A .via wikipedia, geraadpleegd op 03-12-2013 via http://nl.wikipedia.org/wiki/Arshile_Gorky
- Alzheimer Nederland, geraadpleegd op 10-10-2013 via <http://www.alzheimer-nederland.nl/>
- "Erased de Kooning" www.kunstvensters.com via <http://kunstvensters.com/2011/07/18/onder-de-loep-erased-de-kooning/>
- http://nl.wikipedia.org/wiki/Syndroom_van_Korsakov, geraadpleegd in januari 2014

- <http://www.beleven.org/verhalen/rembrandt/>, geraadpleegd in januari 2014

William Utermohlen:

- J. Crutch en Martin N Rossor, *The Neurobiology of Painting: International Review of Neurobiology*, (2006), pagina 153 tot 156.
- Crutch, S. Isaacs, R. Rossor, M, 'Some workmen can blame their tools: artistic change in an individual with Alzheimer's disease.' 30 juni 2001, The Lancet, volume 357, Issue 9274, pagina's 2129-2133
- http://www.williamutermohlen.org/index.php?option=com_content&view=article&id=58&Itemid=101 The Dante Cycle (1964 - 1966) geraadpleegd in januari 2014
- Polini, P. (2007), *William Utermohlen - The late Pictures 1990- 2000*, via: http://www.williamutermohlen.org/index.php?option=com_content&view=article&id=45&Itemid=59
- Zelfportretten William Utermohlen 1955-2000
via: http://www.williamutermohlen.org/index.php?view=article&catid=52:artwork&id=48:selfportraits&tmpl=component&print=1&page=&option=com_content
- Interview Patricia Utermohlen, (2011) Urban Times n.a.v. een serie exposities met als thema " *Trauma*" via: <http://www.youtube.com/watch?v=ODIe-5sNZ-0>

Van Gogh

- E van Meekeren 'De psychiatrische ziektegeschiedenis van Vincent van Gogh' (2000) Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde; 144: 2509-14
- R. Metzinger, I.F. Walther, 'Vincent van Gogh 1853-1890' (2003), TASCHEN GmbH
- *Dossier Van Gogh* (2010), Uitgeverij Candide, Amsterdam

- L. Jansen, H. Luijten, H. Bakker '*Vincent van Gogh - de brieven*' (2009) Van Gogh Museum, Amsterdam; Huygens Instituut, Den Haag; Mercatorfonds, Brussel.
- www.vangoghletters.org, geraadpleegd vanaf november 2013
- <http://www.trimbos.nl/onderwerpen/psychische-gezondheid/borderline-persoonlijkheidsstoornis>, geraadpleegd in december 2013
- <http://www.trimbos.nl/onderwerpen/psychische-gezondheid/bipolaire-stoornis>, geraadpleegd in december 2013
- <http://historiek.net/van-gogh-sneed-oorlel-af-na-verloving-broer/6474/> bekeken in januari 2014
- *Degeneratie in België 1860-1940: een geschiedenis van ideeën en praktijken*, (2003) Leuven University Press,
- Dewey, J. '*Art as experience*' (1934) Perigee trade paperback edition / August 2005

Met dank aan:
J.S. Kuypers
P. Schneider Scholl
M. Roozen